

REGISTRELE INDEXATE ONOMASTIC DE NEGUSTORII „GRECI”/AROMANI

Loredana DASCĂL

Arhivele Naționale ale României –
Serviciul Arhive Naționale Istorice Centrale
București (România)

Abstract

Examining the solutions for granting rapid accessibility to the content of the extensive accounting registers of the former “Greek”/Aromanian commercial houses – from both a synchronous perspective (merchants were compelled not only to self-audit their business transactions but also to draw up extracts, selectively duplicate entries into other documents or registers, and grant credentials in litigious aspects) and from a diachronic perspective (palaeographic deciphering led to the creation/identification of quick aids) – this study documents an auxiliary annex to these archival items: the Alfabetto/Repertorio index. To elucidate the textual delving methods adopted by merchants, I have employed theoretical insights derived from early ledger-managing directives and the analysis of the repository of registers in the “Greek” trading houses archival series, and the “Manuscripts” collection. The results bring to light a defining series of 27 commercial registers in Greek palaeography (displayed in Table 2 and illustrated in the Annex) synchronously equipped with tools for retrieving information about individuals and values: alphabetical indices, tables of contents, and chronological-onomastic or toponymic-onomastic lists. Regarding the accuracy and precision of cross-references within the body of the registers, a sampling examination of each identified archival item revealed their absolute functionality for retrieving the references indexed by merchants. The Greek commercial registers indexed by the merchants themselves uncover a valuable inedited material for linguistics, ethnology, economic, social, accounting history.

Keywords: *indexing, old ledgers, onomastics, Greek palaeography, “Greek”/Aromanian Merchants*

Résumé

En interrogeant les solutions permettant une accessibilité rapide au contenu des volumineux registres comptables des anciennes maisons commerciales « grecques »/aroumaines – dans une perspective synchrone (les commerçants

étaient contraints non seulement d'auditer eux-mêmes leurs affaires, mais aussi de dresser des extraits, de copier sélectivement des opérations dans d'autres documents ou registres, de prouver des aspects litigieux) et diachronique (le déchiffrement paléographique a conduit à la nécessité de créer/identifier des outils pratiques) –, cette étude propose l'analyse d'une annexe à ces archives: l'index Alfabeto/Repertorio. Pour définir les méthodes de recherche textuelle adoptées par les commerçants, nous avons mis en place une approche théorique des actes normatifs comptables anciens et une analyse du stock de registres issus des archives des maisons commerciales « grecques » et de la collection « Manuscrits ». Les résultats mettent en lumière une série importante de 27 registres commerciaux en paléographie grecque (présentés dans le Tableau 2 et illustrés en Annexe) équipés de manière synchronique avec des outils de recherche d'information sur les personnes et les valeurs : index alphabétiques, tables des matières et listes chronologico-onomastiques ou toponymico-onomastiques. Concernant la précision et la fiabilité des renvois pour retrouver les données dans le corps des registres, des vérifications par échantillonnage ont révélé que ces outils sont parfaitement fonctionnels pour retrouver les références indexées par les commerçants. La problématique des registres commerciaux grecs indexés par les commerçants eux-mêmes révèle un matériel inédit et précieux pour la linguistique, l'ethnologie, l'histoire économique, sociale et la comptabilité.

Mots-clés: *indexation, onomastique, paléographie grecque, anciens registres, commerçants « grecs »/aroumains*

1. Introducere

1.1. Oameni versus cifre

Registrele comerciale vechi oglindesc comunitatea mercantilă, răspunzând cu lungile liste ale numelor de persoane și cu mininarațiuni șirurilor de calcule și cifre ce măsoară greutatea, cantități, bucăți, dimensiuni, distanțe spațio-temporale. Cultul individului, laolaltă cu personalizarea conturilor și personificarea inanimatelor cerute de teoria contabilă a epocii, se situează în contrapondere cu apologia numărului, a expozeurilor aritmetice, a bifelor și liniaturilor, a punctelor, crucilor și a sumei semnelor decodificate în tratatele medievale de contabilitate. Fidele ideii de proporție estetică și semantică induse de preceptele retoricii, registrele sunt „regularisite” totodată în acord cu compoziția duală, sesizabilă în toate dimensiunile conceptuale ale partidei duble. Pornind întotdeauna de la premisa că manuscrisele comerciale vechi¹ servesc în egală măsură pentru a relata,

¹ Arhivalii emise de micro- și macroentități economice, la fel ca actele de afaceri: documente contabile și corespondență (v. L. Dascăl, *Din arhiva Companiei Negustorilor Greci din Sibiu (1453-1895). Texte epistolare grecești*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”,

a povesti și a număra, iar contabilitatea a fost vreme de câteva secole mai mult decât o simplă ținere a conturilor pentru administrarea și evidența seacă a averii, se ajunge pe orice cale urmată la adevărul potrivit căruia „condicile” înregistrează bunuri și drepturi, dar mai ales persoane, întâmplări, valori morale, simultan schițând relațiile umane și efuziunile care le consolidează. Comunitățile mercantile dezvăluie mereu aceeași apetență pentru înlănțuirea cifrelor, a tabelelor, a mărfurilor, cu oamenii – scrierea – vorbirea.

1.2. Indexarea arhivistică a registrelor comerciale grecești

Experiența acumulată în prelucrarea arhivistică a manuscriselor comerciale grecești, susținută de cercetarea aplicată a arhivelor produse de entități comerciale grecofone, atestă că aceste documente conțin mai multe cuvinte decât cifre și că elaborarea lor este una neconstrânsă și permisivă la accesele de subiectivitate caracterială ale autorilor lor.

În virtutea acestor idei reper, pentru inventariere (în componenta de registare/descriere) a registrelor comerciale voluminoase – în special a copierelor de scrisori, cu mii de texte pentru care normativul arhivistic impune abordarea fiecăruia ca „document”, făcând din această operațiune o lucrare cronofagă, extensibilă pe parcursul mai multor ani – s-a recurs la comoditatea unui auxilium care să ordoneze și să faciliteze regăsirea articolelor cuprinse într-un manuscris comercial. Soluția paleografului Dumitru Limona a fost descrierea registrului printr-un rezumat de ansamblu, apoi redarea fiecărui act în regist amănunțit, într-un inventar separat. Întocmai ca în „tehnica sertarelor”, inventarul cu regestele derivă din inventarul cu rezumat de ansamblu, care, la fel, derivă din inventarul de bază al colecției „Manuscrite”². Ca soluție proprie, într-un stadiu inițial de ignorare a catastihologiei primordiale, reflexul arhivistic a dictat căutarea noțiunilor relevante pentru cercetare

2013, și *idem*, *Arhivologia caselor comerciale medievale eurobalcanice: paradigma greacă (secolele al XVII-lea – al XIX-lea)*, în A. Ardeț et alii (eds), „Acta Musei Caransebesiensis: Tibiscum”, serie nouă: Istorie-Arheologie, nr. 5/2015, Cluj-Napoca, Mega, p. 431-458.

² L. Dascăl, *Reconstituirea fondurilor arhivistice ale caselor comerciale vechi (I-II)*, în „Philologica Jassyensia”, XV, nr. 1 (29), 2019, p. 55–80, XV, nr. 2 (30), 2019, p. 87–110.

și brevetarea *indicelui* general (per registru³) și detaliat (per document din registru⁴), așa cum se prezintă instrumentele de evidență ale cc f nn și cp ms 703⁵.

Convertirea indexării antroponimice în operațiune arhivistică, pentru reperarea, din perspectivă diacronică, a individualităților și informațiilor contextuale ce impregnează aceste arhivalii de dimensiuni gigantice a produs însă interogații despre modalitatea sincronică de orientare a înșși comercianților, constrânși nu numai să-și autoauditeze afacerile, dar și să dreseze extrase, să copieze selectiv partidele în alte acte sau registre sau să dovedească rapid și eficient chestiunile discutabile, uneori litigioase. Așadar, cum își căutau negustorii un cont anume sau partida unei tranzacții mai vechi încheiate cu un alt confrate (aflat poate la câteva sute de kilometri, în alte ținuturi, deci imposibil de contactat), atunci când se aflau singuri⁶, în fața un registru masiv, precum sunt cele comerciale? Care erau procedeele și elementele mnemotehnice uzuale în catastihologia epocii și ce asocieri de informații actualizau contextul unei afaceri perfectate cu mult timp înainte? Cum, la urma urmelor, făceau negustorii depistări tematice și de persoane în propriile lor arhive?

2. Litere versus cifre: *Alfabeto/Repertorio/Trovarello/Εὑρητήριο* – indicele arhetip al registrelor comerciale

Într-un noian de registre de redacție greacă răzlețite în colecția „Manuscrise”, disjuncte din fondurile caselor comerciale, dificil de decodificat, de totalizat și de refondat, cu inventare-sertar în mod ocult atașate inventarului evaziv al colecției,

³ În *Planul metodic de prelucrare a fondului arhivistic „Casa Comercială «Frații Nani»”* am proiectat un instrument de informare științifică pentru descrierea unui registru comercial, ce constă în formula tabelului cu rubricile: cota, creatorul registrului/expeditorul (casa/firma/compania comercială) și calitatea/funcția/gradul de rudenie în cadrul firmei/casei comerciale, titulatura registrului (*Jurnal, Ștrață, Memorial* etc.), genurile de acte cuprinse în registru (scrisori, contracte, facturi, chitanțe etc.), anii extremi, destinatarii (persoane și firme) și descrierea codicologică (coperte, filigran, semne de validare, dimensiuni, caracteristici: limba de redacție ș.a.).

⁴ Același plan metodic propune și instrumentul de informare științifică pentru descrierea fiecărui document din interiorul registrului, cu elementele: cota, emitentul și calitatea/gradul de rudenie, data și locul expedierii/redactării, destinatarul și calitatea/gradul de rudenie, localitatea de destinație, cuvinte-cheie (pragmatonime, antroponime, ergonime, hrematonime, oiconime, toponime) și mențiuni (caracteristici ș.a.).

⁵ Inventarele nr. 3545 și 3483; pentru copierul de scrisori (cu 2.044 de înregistrări, 47,50 x 45 cm, grosimea 11 cm și greutatea de 9 kg), am rezumat primele 100 de texte documentare în formatul clasic cerut de normativul arhivistic, apoi restul actelor le-am descris cu rubricația: cota documentului, locul și data emiterii, destinatarul și locul destinației, funcția/gradul de rudenie ale destinatarului și observații (despre emiteri).

⁶ V. L. Dascăl, *Secretomania în praxisul negustorilor medievali: paradigma greacă (I-II)*, în „Philologica Jassyensia”, XVI, nr. 2 (32), 2020, p. 241-264, XVII, nr. 1 (33), 2021, p. 165-185.

necercetate deci⁷, singura cale ar fi fost parcurgerea și descifrarea fiecărui registru pentru a identifica posibile marcaje scriptice sau grafice ori constructe mnemotehnice. Cum adesea lecturarea, fie și parțială, a unui astfel de „manuscris” înseamnă transcrierea și traducerea lui simultană, durata demersului ar fi fost poate tocmai durata inventarierii lui, vreme de câțiva ani.

Ca alternativă de lucru, aprofundarea aparatului normativ medieval și timpuriu modern, favorizată de progresia în proiectul științific individual, dar și de instinctul arhivistic de a examina în prealabil legislația specifică documentelor contabile (fie ea și îngreunată de poli- și veteroglosia caracteristică), a descoperit prescrierea juridică a unui instrument similar indicelui brevetat ca inventar, intrat în componența registrelor comerciale. Consecință directă a elucidării existenței procedurate a acestuia, etapa secundară a devenit una a cercetărilor ținute pentru depistarea lui sau a rămășițelor lui în arhivele vizate.

Particularitățile profund umaniste (primii catastihologi au fost călugări, economiști, juriști erudiți) și umanizarea contabilității medievale sunt decelabile în discursul pronunțat moral, cu fibră etic-deontologică, generat de registrele comerciale în articole formulate în așa fel încât fiecare din ele stipulează responsabilități pe axa *debet – decet*. J. Aho⁸ pune viziunea umanizatoare a catastihografiei sub amprenta unui concept filozofic: *personalismul*. Dihotomia între „înregistrările statistice neutre din punct de vedere etic” din actualitatea contemporană și esența umană a comerțului, care la origine implica afaceri între „flesh and blood people”⁹ transpare cu atât mai abruptă cu cât registrele comerciale au fost, din Antichitate și până la momentele de cotitură ale secolului al XX-lea, depozitarele unor lungi șiruri de nume de persoane și, în definitiv, ale unui fremătând labirint uman. Din acest unghi, galeriile de oameni din arhivele comerciale – care „recorded in personalistic, moral terms: «X shall give (must give or ought to give repayment because he has received from us a loan»»; «We shall have (must have or ought to have) repayment because X has been given a loan»”¹⁰ – sunt cât se poate de întortocheate, dificil de restituit unui receptor distanțat temporal și cu un univers al cunoașterii opacizat de niște rezumate restrânse la câte o frază.

⁷ L. Dascăl, *Arhivologia caselor comerciale medievale eurobalcanice: paradigma greacă (secolele al XVII-lea – al XIX-lea)*, în A. Ardeț et alii (eds), „Acta Musei Caransebesiensis: TIBISCUM”, serie nouă: Istorie-Arheologie, nr. 5/2015, Cluj-Napoca, Mega, p. 431-458 și *idem*, *Reconstituirea fondurilor arhivistice ale caselor comerciale vechi (I-II)*, în „Philologica Jassyensia”, XV, nr. 1 (29), 2019, p. 55-80, XV, nr. 2 (30), 2019, p. 87-110.

⁸ J. Aho, *Confession and Bookkeeping: The Religious, Moral, and Rhetorical Roots of Modern Accounting*, Albany, State University of New York, 2005, p. 74-76.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*, p. 75.

Scrutarea bibliografiei normative timpurii, chiar contemporane primelor faze ale nașterii și ale teoretizării contabilității duble (secolele al XIII-lea – al XIX-lea), în selecția dictată de relevanța exponenților primelor școli de gândire (italiană, germană, olandeză, franceză) și de direcțiile deschise de ele în spațiul balcanic, a revelat impoziții și variante de elaborare a indicelui arhetip al registrului comercial. Ce fel de indexare, în ce tipuri de registre și ce categorii de indici au prescris catastihologii – sunt chestionările secundare dilemei despre tehnica depistărilor efectuate de negustori în propriile lor arhive. Implicit, în lumina răspunsurilor catastihologilor, următoarea etapă a cercetării a ținut atestările arhivistice ale preocupării negustorilor „greci” de a crea trasabilități în registrele lor comerciale. Arhivaliile sondate pentru adecvarea noțiunilor la practică sunt fondurile caselor comerciale „grecești” (*videlicet* aromânești) din secolele al XVII-lea – al XIX-lea, și anume cc f (cca 33 m.l.) și cc mss (88 u.a.), redactate în paleografie greacă, inedite, în cea mai mare parte nedescifrate și în mică măsură ori insuficient și eronat înfățișate în instrumente de evidență.

În metadiscursul lui Pacioli, tabla de materii servește „pentru ușurința ta, în această sublimă operă, din plin spre ajungerea ta [ca să-ți folosească pe deplin], ți-am dat modul (de a fi bun *ragioniere*), cu toate regulile, la toate locurile lor potrivit puse, așa cum totul, cu ușurință, prin indicele (tabla de materii) la începutul acestei opere așezat, vei putea să găsești”.¹¹ Dezvoltând arta completării articolelor în *Inventar*, Pacioli recomandă înregistrarea atentă a debitorilor:

„*Item* am debitori în număr de atîția, unul fiind cutare al lui cutare [...], altul este cutare al lui cutare; și așa indică-i, unul cîte unul, pe toți, cu semne de recunoaștere (*contrasegni*) clare și cu nume de familie și localitate, și cît trebuie să-ți dea, și pentru ce anume”.¹²

Categorizarea banilor se face în funcție de natura morală a acestor persoane: dacă ele sunt „*persone da bene*”, atunci și banii sunt „*boni denari*”; dacă însă omul nu este recognoscibil caracterial ca bun platnic, atunci banii devin „*tristi*”. Personificările la care incită fantezia cuprind și realitățile comerțului. Frecvența vivificare a inanimatelor pentru fixarea locului fiecărui articol în secțiunile creditelor și ale debitelor a generat o autentică optică economică: teoria personalistă¹³, evoluată ulterior în teoria personalizatoare. Fantezia se preschimbă în ficțiune dacă este să se analizeze toate categoriile de plăsmuiri „indispensabile” înțelegerii și ordonării

¹¹ L. Pacioli, *Summa de arithmetica, geometria, proportioni et proportionalita*, Veneția, Paganino Paganini, [1494] 1523, *apud* D. Rusu (ed.) / Șt. Cuciureanu (trad.), 1981, *Tratat de contabilitate în partidă dublă*, Iași, Junimea, p. 154 (n.n., n. trad.).

¹² *Ibidem*, p. 104 (s. trad., n. trad.).

¹³ V. D. Voina, *Faze din evoluția contabilității*, Cluj, Cioflec, 1932, p. 64-75.

partidelor după „metoda venețiană”. O probă din fantezia personificatoare o oferă Pacioli atunci când explică mecanismul partajării debit – credit:

„[...] dacă ai o prăvălie [...], pentru orice marfă ce depui într-însa zi cu zi o vei face debitoare, iar mărfurile pe cari le dai, creditoare. Imaginează-ți că această prăvălie ar fi o persoană, care devine debitorul tău pentru ceea ce îi dai sau pentru ceea ce îi faci în orice chip. Dimpotrivă, pentru tot ce ți se întoarce sau primești dela dânsa, o vei face creditoare, ca pe datornicul care îți plătește treptat”.¹⁴

Mai departe, teoria prinde contur în antiteză cu ideile materialiste, căci „toate conturile devin persoane care datorează și primesc”, pictând dinamicul „jeu des comptes”¹⁵: mărfurile joacă, pe rând, rol de creditor și debitor, o livrare poate trece, de asemenea, prin ambele stadii, și chiar și o călătorie de afaceri poate căpăta aceleași forme contabile.¹⁶

Când dezvăluie rânduiala scrierilor negustorești – menite să amintească oricând „tutto quello, che l'huomo fà e da chi debbe havere, e à cui dare: e li costi delle mercantie, e gl'utili, e li danni, e ogni altra facenda, d'onde tutto'l mercante dipende” –, Cotrugli limitează la trei numărul registrelor contabile: „Debbe adunque il mercante tenere tre libri, cioè il *Quaderno*, *Giornale*, e *Memoriale*”. Făcând din memorie o virtute înșelătoare, în care negustorul nu se cade nicidecum să se încreadă („Et senza fallo, il mercante non si debbe confidare nella memoria; la qual fiducia fecce molti errare”¹⁷), pentru că edulcorează ritmul și exactitatea ținerii regulate a registrelor și actelor comerciale, Cotrugli convine că registrul *Quaderno* (*Cartea Mare/Maestrul*) se indexează într-un *Alfabetto* aparte cu ajutorul căruia să poată fi regăsită repede orice partidă înscrisă („Il qual *Quaderno* debbe havere'l suo *Alfabetto*: per il qual si possa trovare presto ogni partita scritta nel detto *Quaderno*”¹⁸). Cota primului set de registre (*Quaderno*, *Giornale*, *Memoriale*) trebuie să fie litera A, aplicată chiar și pe *Alfabetto* (ca supliment al *Cărții Mari*), după cum volumul al doilea din fiecare categorie de registre (inclusiv *Alfabetto*) se cuvine să poarte „cota” B¹⁹, și tot astfel până la ultima literă a alfabetului²⁰.

¹⁴ L. Pacioli, *op. cit.*, *apud* D. Voina, *Faze...*, p. 75; cf. D. Rusu / Șt. Cuciureanu, *op. cit.*, p. 137-138.

¹⁵ J.H. Vlaemminck, *Histoire et doctrines de la comptabilité*, Bruxelles, Treurenberg, 1956, p. 85.

¹⁶ L. Pacioli, *op. cit.*, *apud* D. Rusu / Șt. Cuciureanu, *op. cit.*, p. 160-161; cf. D. Voina, *op. cit.*, p. 110-111.

¹⁷ B. Cotrugli, *Della mercatura et del mercante perfetto libri quattro*, Veneția, Elefanta, [1458] 1573, p. 37.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Registrul F FP VI/3 are pe coperta 1 litera „B”.

²⁰ B. Cotrugli, *ibidem*.

La Pacioli, partidele din *Jurnal* se transferă în *Cartea Mare* (*Quaderno Grande*), a cărei dimensiune se estimează a fi de două ori mai mare decât aceea a *Jurnalului*²¹, căci acest registru se leagă

„[...] din de două atâtea foi ca *Jurnalul*. În el va trebui să fie un **Alfabeto** sau **Repertorio**, sau, după alții, un **Trovarello** (călăuză/ghid) care la modul florentin se numește **Extras (Stratto)**. În el vei trece toți debitorii și creditorii cu literele lor inițiale, cu numărul filelor lor, adică în așa fel ca aceia care încep cu litera A să fie înregistrați pe pagina însemnată cu A, și cu dublu²² alfabet”²³.

Logica alcătuirii unui *Alfabeto* (/tto) este cât se poate de clară: „Și vei trece apoi toate partidele *Cărții Mari A*, după alfabet, fiecare la locul său [...], pentru ca întotdeauna să poți găsi cu ușurință afacerile tale, după trebuință.”²⁴. Așadar, *Cartea Mare* (it. *Libro/Quaderno Grande*, sp. *Mayor*, germ. *Hauptbuch*, adică registrul *Maestru*) – întemeiată în principal pe datele despre casă și capital, în secundar pe debitori și creditori (ordonați alfabetic) și, de asemenea, pe rubrici cu profitul și paguba afacerilor – reprezenta de fapt o înseriere meticuloasă a întregului avut, suporta și materia *Jurnalului* și, datorită abundenței datelor, trebuia indexată, eventual prevăzută cu un „Cuprins”. Odată consemnate în *Cartea Mare*, partidele se trec în bifurcația creditor (pe coloana dreaptă) – debitor (pe coloana stângă), la fiecare dintre cele două categorii indicându-se fila unde se găsesc în registru înscrisurile referitoare la persoanele etichetate astfel²⁵. Manevra scripturală de interes este:

Și apoi vei pune imediat în *Alfabetul*, adică în *Repertoriul* tău, acest debitor și acest creditor, fiecare la litera lui [...], anume *Cassa* la litera C [...] fila 1, și *Capitalul* la C [...] fila 2. Și așa după mintea ta vei înregistra în ordine toate partidele și numele debitorilor, persoane și lucruri etc. Tot astfel vei trece creditorii în zisul *Repertoriu* la literele lor, pentru ca apoi cu ușurință să poți să-i găsești în *Cartea Mare*²⁶;

„[partidele] așa cum le-ai pus în *Cartea Mare*, tot așa așază-le în *Alfabet*”²⁷.

²¹ Pentru că fiecare partidă din *Jurnal* se bifurcă în câte două partide în *Cartea Mare*: una a creditorului (pe coloana din dreapta) și alta a debitorului (pe coloana din stânga).

²² „Dublu alfabet” înseamnă înșiruirea alfabetică a numelor și în interiorul fiecărei litere (n. trad.).

²³ L. Pacioli, *op. cit.*, apud D. Rusu / Șt. Cuciureanu, *op. cit.*, p. 118 (n. trad., s.n.).

²⁴ *Ibidem*, p. 153.

²⁵ *Ibidem*, p. 119.

²⁶ *Ibidem*, p. 122 (s.n.).

²⁷ *Ibidem*, p. 135 (n.n., s.n.).

Pacioli insistă să fie culese minuțios nu numai numele de persoane, ci și valorile și cuvintele-cheie recurente în fluxul afacerilor, făcând și sugestii de natură fonologic-ortografică:

<<Și după ce tu ai pus-o [partida] în *Cartea Mare* și ai așezat-o în ordine în *Jurnal*, tu numaidecât o vei pune la **Repertoriu** sau **Alfabet** [...], adică la litera sa *B* (Bijuterii) după litera pe care vei prefera-o, după cum se vorbește în diferite regiuni. Căci aici în Veneția se obișnuiește mult să se pună *Z* acolo unde noi în Toscana punem *G*, așa că tu vei pune-o după aprecierea ta. (În dialectul toscan „bijuterie” se zice „gioia”, iar în dialectul venețian „zoia”>>²⁸);

„[partida ghimburului] o așezi la **Alfabet** sau **Repertoriu** sub litera sa, adică *Z*, dacă îl scrii *Z*, sau *G*, pentru motivul arătat în precedentul capitol, la acea partidă, a doua, a bijuteriilor”²⁹

Locul *Inventarului* anual al negustorului este, după ce s-a operat înregistrarea lui în *Jurnal* și în *Cartea Mare*, între copertele ultimei pomenite, și anume după *Alfabet*³⁰. Consecvența față de notațiile cu litere – în contrapondere cu infuzia aritmetică și cu apologia mercantilă a numărului – face ca același criteriu alfabetic să se aplice și la „cotarea” registrelor comerciale: primul exemplar al aceluiași registru se adnotează cu litera *A*, iar deschiderea unui nou registru din aceeași categorie se inscripționează cu *B*: „pe coperta *Cărții Mari* noi, cu care vrei să o preschimbi, vei pune semnul *B*, pentru că registrele comerciale merg în ordine, unul după celălalt, după literele alfabetului: *a, b, c*.”³¹.

D. Manzoni este inițiatorul partajării conturilor în „vii și moarte” („partite vive e cose morte”), ele corespunzând astfel în mod diferențiat persoanelor (aliniat pe coloana dreaptă a *Repertoriului Cărții Mari*) și valorilor (repartizate în coloana stângă) – divizare personalistă transformată în doctrină de comentatorii contabilității din secolul al XIX-lea³². Manzoni a lansat tehnica numerotării partidelor/conturilor (articolelor) în *Jurnal*³³ și, în funcție de dispersia partidelor după criteriul animării lor (vii și moarte), a organizat și *Repertoriul/Alfabetul*, gândit ca o anexă la *Maestru/Cartea Mare* și un îndrumător al acestui registru³⁴, p. 33-35). În mod

²⁸ *Ibidem*, p. 123 (n.n., n. trad.). Astfel se explică ezitățile notațiilor „Zoan”/„Gioan” Marcu (D. Limona / E. Limona, *Catastihurile Casei Comerciale „Ioan Marcu” din Sibiu*, în D. Limona, *Negustorii „greci” și arhivele lor comerciale*, ediție critică și studiu introductiv de Loredana Dascăl, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2016, p. 77-78; cf. L. Pacioli, *op. cit.*, apud D. Rusu / Șt. Cuciureanu, *op. cit.*, p. 126, nota 78).

²⁹ Cf. L. Pacioli, *op. cit.*, p. 126 (n.n.).

³⁰ *Ibidem*, p. 124.

³¹ *Ibidem*, p. 159.

³² J.H. Vlaemminck, *op. cit.*, p. 94.

³³ D. Voina, *op. cit.*, p. 82.

³⁴ D. Rusu / Șt. Cuciureanu, *op. cit.*

îndreptătit, Manzoni vede *Alfabetul* ca un debut al procesului de inițiere în cunoaștere, care stă (ca majoritatea cărților, de altfel) sub ocrotirea credinței. Dacă la Pacioli și Cotrugli primul set de registre deschise purta „cota” A, la D. Manzoni prima serie de registre comerciale stă sub semnul crucii, apoi abia seriile consecutive au, pe rând, „cote” cu literele alfabetului:

„segnare li primi libri di quel bel segno di Santa Croce, dalquale ancor ne i primi et teneri anni ad imparar di leggere **l'Alfabeto** cominciasti. Et poi li seguenti libri segnerai per ordine d'alfabeto, cio e, di A, poi li terzi del B et C, discorrendo per l'ordine d'alfabeto”.³⁵

Atunci când face cunoscută modalitatea de transferare a partidelor în *Jurnal* nu omite să specifice ultimul gest scriptural: „[...] ponendo poi il nome di detta partita nell'**Alfabetto**”³⁶. În secțiunea „Tavola dell'ordine del libro *Maestro*” dedică indexării *Cărții Mari* subcapitolul „Dell'**Alfabetto** registro, **Repertorio** overo **Estratto** semplice, come deve esser fato, et ordinato”³⁷, unde expune plastic, ilustrativ și definitoriu toată munca de creație a indicelui alfabetic:

„**Alfabeto** semplice, fara un libretto da per se ordinato, di tante carte, quante a punto saranno le lettere principali dell'**Alfabeto** [...]. Nella coperta del qual libro d'**Alfabeto**, prima deve esser fatto il medesimo segno del suo *Giornale*, et libro: Dipoi vi devono esser poste le dette venti lettere dell'**Alfabeto**, ordinatamente una sotto l'altra, nell'estremita di dette carte, cio e di fuori verso man dritta, ponẽ<n>dovi una sola lettera per carta principiando dalla prima lettera A, laqual va posta nella seconda carta, et prima facciata di esso libretto, fino all'ultima lettera Z, laquale deve esser' posta nell'ultima carta, et penultima facciata di esso libro d'**Alfabeto**. Et vogliono esser alquanto grosse, e ben formate Talque le dette venti lettere dell'**Alfabeto**, veniranno ad essere in tal luoco poste, l'una sotto l'altra, come sarebbono i gradi di una scala, tutte ad un tratto, all'occhio scoperte si come i librari, che formano i libri da scritture, sogliono fare, et si come qui oltre, nel margine di fuori, quasi per vivo essemplio, io l'ho poste, per maggior instruçtione d'ogniuno. Ma perche si deve ponere solamẽ<n>te una sola lettera per carta, e dovendo quelle essere tutte ad una tratto all'occhio scoperte l'una sotto l'altra (come e detto) pero quando sara posta la prima lettera, A, nel principio di sopra, nell'estremita della prima facciata della seconda carta, di necessita poi e bisogno tagliar di quella dal detto A in giu, una lista di larghezza, d'un picciolo dito della mano faccio, che tanto apunto della seguente carta resti scoperto, per porvi subito sotoo all'A, la seguẽ<n>te lettera

³⁵ D. Manzoni, *Libro Mercantile, ordinato col suo Giornale e Alfabeto per tener conti doppi al modo di Venetia, Venetia, Comin da Trino di Monferrato*, [1549] 1574, p. 19 (s.n.).

³⁶ *Ibidem*, p. 87 (s.n.).

³⁷ *Ibidem*, p. 79, 188-197 (s.n.).

B, dell'**Alfabeto**, et cosi di mano in mano la medesima lista di tutte l'altre carte, ad una per una si convien levare, ponendovi sempre una sola lettera per carta (come gia e detto) talque ogni libro da cō<n>ti, o grandi, o piccioli, che si siano, a ciascuno fa bisogno il suo **Alfabeto**, o da per se separato da esso libro, o pur fatto nel principio di quello, intendendo de'libri semplicemente tenuti, ma ne i libri doppi, vi e necessario sempre l'**Alfabeto** separato da esso libro, il quale pero s'ha da tenere nell'istesso suo libro, o nel principio, ovvero nel fine, di dentro pero dalla sua coperta. Onde il detto **Alfabeto** semplice, essendo in tal modo ordinato, Dico, che ogni volta che si creara una partita in esto libro, di subito bisogna notar il nome principale di q̃ue>lla tal partita, nel detto suo **Alfabeto**, talche in esso si possa aver il registro di nomi di tutte le partite, che nel suo libro saranno poste [...]. Et avanti, che piu oltra abbia a seguire, tu dei sapere, che aprendo tal libro d'**Alfabeto**, in qual si voglia luoco, per tutto ogni lettera aura due facciate, l'una a man manca, et l'altra a man dritta, nellequali tu poi notar i nomi delle partite del libro a modo tuo, non dimeno, per seguir tutte le cose con buon ordine, t'avertisco, che tu abbi a mettere tutte le cose morte, et inanimate nelle facciate da man manca, et tutte le cose vive, in quelle da man dritta, et cio laudero, che sia osservato, a cagion che quando uno vorra di subito trovar un nome d'una partita animata, et viva, nel tuo libro guardar debba nell'**Alfabeto**, nella facciata da man dritta. Et quando d'una cosa morta, et inanimata, da man manca”.³⁸

Manzoni lămurește că în *Alfabet*, înaintea fiecărui nume, și pe coloana animatelor, și pe aceea a inanimatelor, a pus câte o minusculă /d/ sau /c/, arătând astfel calitatea de debtor sau creditor a persoanei sau a lucrului. Analizând modelul său³⁹, se poate distinge simetria coloanelor, distribuirea prenumelor și a numelor, indexarea cuvintelor-cheie pentru culegerea valorilor și a celorlalte inanimate, precizarea filelor (cu formula „a f<o>go”).

B. Straccha reancorează subiectul catastihologiei în tradiția romană, utilizând comerciantul cu două registre: *libelli adversaria accepti et expensi* (acel *Giornale* necesar pentru fixarea permanentă, concisă, a încasărilor și cheltuielilor: „negligenter sine ordine [...] memoriae gratia”) și *codex rationum* („libro *Maestro*”)⁴⁰. În ultimul se înregistrează cu exactitate conturile („*Codex verum liber est, in quo rationes diligentissime perscriptae referuntur*”⁴¹) și la autoritatea lui trebuie să conlucreze toată substanța manuscrisului, atent ordonată pe *tituli* și *materiae*: așadar indexată. Codexul se intitulează cu numele proprietarului ori al

³⁸ *Ibidem*, p. 189-190 (s.n.).

³⁹ *Ibidem*, p. 192-197.

⁴⁰ B. Straccha, *Tractatus de mercatura, seu mercatore*, Veneția, Michele Bonelli, [1553] 1575, p. 44v., partea a II-a, § 51.

⁴¹ *Ibidem*.

firmei și cu felul de comerț căruia i se dedică, apoi se prefațează – părți ce se pretează supranotărilor și dezvoltării ori contragerii ulterioare, în funcție de modificările intervenite în statutul comercial.

A. Casanova se preocupă din debutul tratatului său de „i Libri doppi con i suoi *Giornali*” și pune obsesiv accentul pe importanța alcătuirii unui *Alfabetto*:

„Et a i ditti libri, si denno etiam tener li suoi *Alfabetti*, dopii la principal causa, e per nottar in quelli il vero ordine delle Casate, Cognomi, diverse nationi, et Citta dove habitano i particolari, che si notteranno in essi Libri, accio, che si possino con verita ritrovar, per tutto dove ferano capitati, et etiam con piu facilita ritrovar li nomi in essi *Alfabetti*. Dipoi fatte le partite nel *Giornal* avanti, che le si metta nel libro il primo ordine e questo de tuor l'*Alfabetto* in mano, et ritrovar la lettera dell'alfabetto picciolo nella qual si nottano li cognomi [...] accio si possano ritrovar li ditti nel libro quando fara bisogno [...]. Et di poi fatto il sopraditto ordine nell'*Alfabeto*, et nel *Giornal* [...]”.⁴²

F. Garatti întărește faptul că *Alfabetto* este un accesoriu care gravitează în jurul registrului „*Libro Maestro*, overo *Quaderno*” (*Maestru/Cartea Mare*), fie încorporat, fie detașabil:

„E notasi che mai il *Libro Maestro* puo stare senza un altro libro di poche carte che va accompagnato al detto *Libro Maestro*, et e il suo *Alfabetto*, o semplice, o doppio per notar in esso tutti li nomi delle partite, che sono nel *Libro Maestro* insieme con le carte dove sono essi nomi, e cio per trovare li detti nomi con facilita col mezo del detto *Alfabetto*”.⁴³

Luând contact cu centrele italiene încă din fazele lor primare de comerț (prin conexiunile orașelor Augsburg, Nürnberg, Regensburg), germanii și-au produs primele tratate de contabilitate la începutul secolului al XVI-lea. În spiritul aceleiași ordonări alfabetice, Henricus Grammateus/Scriptor (Heinrich Schreiber) își fondează sistemul catastihologic pe trei registre, dintre care unul este cel al datoriilor, întemeiat pe conturi de persoane⁴⁴. Registrele comerciale principale din acest prim stadiu sunt: *Cartea Datoriilor* (*Schuldbuch*⁴⁵), *Registrul Bunurilor* (*Güterbuch*) și

⁴² A. Casanova, *Specchio lucidissimo: nel quale si vedeno essere diffinito tutti i modi, et ordini de scrittura, che si deve menare delli negotiamenti della mercantia, cambii, recambii, con li loro corrispondentie, disgarbugliando, et illuminando l'intelletto a negotianti*, Veneția, s.ed., 1558, p. 5-7 (s.n.).

⁴³ F. Garatti, *Saggio di scrittura doppia di mercantie, e di cambii*, Veneția, Pietro D'Orlandi, 1688, p. 4.

⁴⁴ H. Schreiber, *Rechenbüchlin, künstlich, behend und gewiss, auff alle Kauffmanschafft gericht*, Viena, s.ed., 1523, apud D. Rusu / Șt. Cuciureanu, *op. cit.*, p. 34; D. Voina, *op. cit.*, p. 78; J.H. Vlaemminck, *op. cit.*, p. 107-109.

⁴⁵ D. Voina, *op. cit.*, p. 40; J.H. Vlaemminck, *op. cit.*, p. 107-108, 111.

*Registrul Cartea Mare (Hauptbuch*⁴⁶). Un autor anonim al unui tratat publicat în 1559⁴⁷, conservând impregnarea religioasă a autoreperării auctoriale și formula de incipit „Laus Deo”, clasifică registrele germane în: *Gueterbuch* (registrul bunurilor, inclusiv al mărfurilor), *Jornal* (dedicat tuturor operațiunilor), *Entpfahen* (rezervat încasărilor factorului în contul patronului său), *Aussgab* (pentru cheltuielile și plățile făcute de factor în contul patronului) și, finalmente, *Schuldbuch* (*Registrul Datoriilor*), acesta fiind completat cu evidențele clienților, furnizorilor, debitorilor și creditorilor, și, mai ales, beneficiind de un *Repertoriu*.

Contabil la Veneția, W. Schweicker depășește influențele lui Pacioli și, sub înrîurirea lui Manzoni, pledează pentru un *Repertoriu/Alfabet* complementar *Maestrului/Cărții Mari*, dedicându-i capitolul: „Von dem Register oder Alphabet uber das Hauptbuch” (Despre *Repertoriul* sau *Alfabetul Cărții Mari*). Dualitatea partidei duble se propagă, la fel ca la Pacioli, și în aranjarea textuală a indicelui:

Cum *dublu* s-a numit *Maestrul* pentru că un post de *Jurnal* se trece de două ori în *Maestru*, acest **Alfabet** sau *Repertoriu* să fie și el *dublu*, spre a se găsi mai ușor numele și partizile cu ajutorul alfabetului, anume fiecare literă a alfabetului trebuie să aibă un întreg alfabet⁴⁸.

În *Repertoriul* rânduit de Schweicker la sfârșitul *Maestrului*, toate conturile sunt înșiruite în ordine alfabetică și lor le corespunde indicația paginii din *Maestru* unde figurează informațiile⁴⁹.

M. Geijsbeek îl caracterizează pe J. Ch. Ympyn, contabil la Veneția vreme de doisprezece ani, drept primul scriitor olandez care, cu unele devieri originale de real folos contabilității, l-a tradus pe Pacioli⁵⁰ în olandeză, franceză și engleză, astfel încât opera sa traductologică este considerată a fi fost izvorul ce a inspirat întreaga contaminare pacioliană europeană⁵¹. El înfățișase indicele ca parte structurală a

⁴⁶ J.H. Vlaemminck, *op. cit.*, p. 111.

⁴⁷ *Apud* D. Voina, *op. cit.*, p. 103-104.

⁴⁸ W. Schweicker, *Zwifach Buchhalten, sampt seinen Giornal (des selben Beschlus) auch Rechnung zuthun*, Nürnberg, s.ed., 1549, *apud* D. Voina, *op. cit.*, p. 86, 96 (s.n.).

⁴⁹ *Ibidem*, p. 101; D. Rusu / Șt. Cuciureanu, *op. cit.*, p. 34-35.

⁵⁰ J. Ch. Ympyn, *Nieuwe instructie ende bewijs der looffelijcker consten des rekenboecks ende rekeninghe te houdene nae die Italiaensche maniere: allen cooplieden, rentmeesteren, tollenaren, assijsmee steeren, zeer nut ende profytelijck*, Antwerp, Gilles Copyns de Diest (A notable and very excellent woork: expressyng and declaryng the maner and forme how to kepe a booke of acco[m]ptes or reconynges, verie expediente and necessary to all Marchantes, Receivers, Auditors, Notaries, and all other), London, R. Grafton, [1543] 1547.

⁵¹ M. Geijsbeek / J. Bart, *Ancient Double-Entry Bookkeeping*, Denver, Colorado, John B. Geijsbeek, 1914, p. 113.

Jurnalului, legată în pergament și pusă fie la începutul, fie la sfârșitul registrului, în așa fel încât să poată fi extrasă la nevoie⁵².

S. Ricard, călăuzit de practica timpului, lărgeste trebuința *Alfabetului* de la un unic registru (fie el *Maestru* sau *Jurnal*) la două simultan: *Maestrul* și *Copierul de Scrisori*. Așadar, el proiectează *Grand Livre* astfel: între prima copertă și corpul registrului (la început sau la sfârșit) se inserează *Alfabetul* (i.e. tabelul tuturor conturilor), un soi aparte de „livre” compus din 11-12 file, unde preferabilă este ordonarea alfabetică după prenume:

„Ce que c'est que l'*Alphabet*: L'*Alphabet* est la Table de tous les Comptes contenus dans le *Grand Livre*, sans laquelle il faudroit souvent feuilleter tout le *Grand Livre* pour trouver les Comptes qu l'on chercheroit. Ce livre, si on peut lui donner ce nom, ce fait ordinairement de 11 ou de 12 feuilles d'un assez grand papier, mais toujours plous court ou plus étroit que celui du *Grand Livre*, afin qu'il puisse se tenir toûjours plus court ou plus étroit que celui du *Grand Livre* entre la couverture et la premiere, ou la derniere page; où est la veritable place, il y a même des gens qui le font du même papier du *Grand Livre* avec lequel il est relié, mais il vaut mieux qu'il en soit detaché, parce que lors qu'on veut marquer dans le *Journal* les folios des Comptes du *Grand Livre*, on peut l'en ôter et le manier plus facilement qu'on ne remue le *Grand Livre*, et que l'on gâte beaucoup moins ce dernier en le'maniant moins souvent, que lors que l'*Alphabet* y est attaché.

L'*Alphabet* est rogné sur les bords de maniere, qu'en levant la couverture, on voit tout l'A, B, C, depuis le haut jusques au bas, et qu'en mettant le doigt sur la lettre que l'on veut en ouvrant l'*Alphabet*, on trouve tous les comptes qui commencent par cette même lettre.

Coucher les noms dans l'*Alphabet* aussi-tôt qu'on a ouvert les Comptes: Lors que l'on a ouvert des Comptes dans le *Grand Livre*, il faut les coucher d'abord sur l'*Alphabet* pour ne courir pas risque d'en ouvrir deux à une même personne ou à une même chose, car il n'y a rien de plus naturel ni de plus commun. Que si je trouve, par exemple, Jean debité dans le *Journal*, et que je ne le trouve pas dans l'*Alphabet*, je lui ouvre un Compte, de forte que s'il en avoit déjà en que j'aye oublié de coucher dans l'*Alphabet*, il se trouvera que Jean aura deux Comptes, ce qui peut, dans certaines occasions, faire beaucoup plus de tort qu'on ne pense”.⁵³

De asemenea, tratând registrul *Copierului de Scrisori* (*Livre de Copies des Lettres*) – îl descrie codicologic și oferă mostre de indexare a acestuia, cu intrări pe luni ale anului și pe nume de persoane –, Ricard justifică necesitatea *Alfabetului*:

⁵² J.H. Vlaemminck, *op. cit.* p. 100.

⁵³ J.P.S. Ricard, *L'Art de bien tenir les livres de comptes en parties doubles, à l'italienne*, Amsterdam, David Paul Marret, [1709] 1724, p. 61 (s.n.).

Maniera de a ține **Alfabetul** registrului *Copier de Scrisori*: „Cei care însemnează [numeratează] paginile o fac dintr-un motiv bun, cum ar fi acela când scriu multe scrisori în aceeași zi; ei însemnează în **Alfabet** numărul paginii pe care fiecare scrisoare este copiată, ceea ce face că se găsește mai ușor. Căci, de exemplu, dacă am scris cincisprezece sau douăzeci de scrisori într-o zi, și dacă ele cuprind cincisprezece pagini din registrul *Copier*, și dacă văd în **Alfabet** că o scrisoare este copiată la pagina 10, o voi găsi din prima; în schimb, însemnând în **Alfabet** doar data zilei, va trebui adesea să răsfoiesc toate cele cincisprezece pagini pentru a găsi copia scrisorii pe care o caut [...].

Este necesar să se țină un **Alfabet** al scrisorilor copiate: și cum scrisorile pe care le-am scris anumitor corespondenți ar putea face mult pentru noi, sau împotriva noastră, atunci când intervine vreo dispută și când trebuie să recurgem la copiile scrisorilor pe care le-am scris, și atunci când nu am ști să le găsim pe toate fără a fi siliți să răsfoim tot sau toate registrele *Copiere de Scrisori*: este foarte necesar să fie ținut un **Alfabet** al tuturor copiilor celor pe care le-am scris, astfel încât deodată să fie găsite toate cele dorite. Acest **Alfabet** se ține după metoda care se observă în *Cartea Mare* sau în registrele *Copiere de Scrisori*, vreau să zic că dacă se însemnează [numeratează] paginile registrului *Copier*, așa cum am spus deja, **Alfabetul** trebuie să indice doar pagina la care fiecare scrisoare a fost copiată”.⁵⁴

Faptul că există două moduri distincte de alcătuire a *Copierelor de Scrisori* (aplicabile de către negustorii prolifici în asemenea arhivalii) – și anume copierea concomitentă în două registre (cotate cu „nr. 1” și „nr. 2” și având data începerii și a încheierii subliniată prin însemnări speciale), ori deschiderea atâtor registre *Copiere* câte țări solicită corespondența de afaceri (numite în funcție de țara de destinație: „*Livre de Copies des Lettres pour France/Angleterre/l'Italie/l'Espagne etc.*”) – face ca și tipologia **Alfabetelor** acestor registre să fie una duală: în primul caz, într-un unic **Alfabet** se scoate în relief luna corespondenței, în cadrul căreia se înșiruie persoanele, cu data zilei în dreptul lor (dacă paginile sunt numerotate, atunci se indică doar numărul), iar în al doilea caz este necesar câte un **Alfabet** pentru fiecare registru dedicat fiecărei țări⁵⁵.

Cât privește maniera de consemnare a numelor de persoane, valabilă pentru ambele categorii de registre (*Cartea Mare* și *Copierul de Scrisori*) cu **Alfabet**, Ricard dezbată mai întâi problema numărului de pagini atribuite fiecărei litere în momentul configurării registrului:

Atribuirea uneia sau a două pagini fiecărei litere: cei care nu au un număr mare de corespondenți se mulțumesc să atribuie o singură pagină fiecărei litere a

⁵⁴ *Ibidem* (trad. n., n.n., s.n.).

⁵⁵ *Ibidem*, p. 13-14.

alfabetului, însă cei care au mulți atribuie câte două pagini întregi pentru fiecare; iar olandezii, din care majoritatea aștern numele în *Alfabet* la prima literă cu care începe numele de botez, atribuie până la patru pagini literei *I*, pentru că au mai multe nume de botez care încep cu această literă decât cu altele⁵⁶, pentru ca apoi⁵⁷ să enumere trei accepțiuni de titluri de intrări pentru conturile persoanelor din *Alfabet*:

1) la prima literă a numelui de botez, cu precizarea că, dacă prenumele scapă memoriei (lucru frecvent întâmplat), atunci negustorul este nevoit să culeagă patronimul, altfel, neștiind la ce literă să caute, va frunzări întregul registru, „ce qui certainement est fort incommode”.

2) Metoda adoptată de mulți olandezi presupune ca fiecare filă a *Alfabetului* să fie împărțită în tot atâtea litere câte are alfabetul, și dispunerea să se facă mai întâi după litera patronimului, iar în cadrul acesteia după litera prenumelui (Jaques de la Montagne să intre pe fila literei *M* a *Alfabetului*, în secțiunea literei *J* de pe pagina respectivă, iar Pierre de la Montagne pe aceeași filă, dar în secțiunea literei *P*) – ceea ce ar crea însă două inconveniente: negustorul să nu-și amintească deloc la care din cele patru litere a operat intrarea (adică la care inițială a celor patru componente ale prenumelui, prepoziției și numelui: *J, D, L, M*) și să fie nevoit să caute haotic la mai multe litere. Alt inconvenient ar fi acela că există adesea mult mai multe prenume care încep cu anumite litere, iar spațiul pe care l-ar ocupa aceste litere productive într-o filă nu poate fi estimat cu exactitate, astfel încât se poate întâmpla adesea ca, de exemplu, prenumele care încep cu *A* să migreze la litera *B*, „ce qui cause une confusion desagréable”.

3) Metoda consimțită de autor, care mărturisește că el însuși o aplică, este aceea de a privilegia inițiala particulei onomastice (nobiliare, de ascendență etc.) care face legătura între prenume și nume: „de la” (de exemplu, „Jaques de la Montagne” va fi plasat la litera *D* a *Alfabetului*), „van den” („Jacobus van den Berg” la litera *V* a *Alfabetului*) etc.; prenumele și numele de familie (mai susceptibile de a fi uitate decât particula onomastică) vin apoi rânduite fiecare pe câte o coloană.

S. Ricard este unicul catastiholog care introduce definitoriu în glosarul său denumirea de *Indice*, suprapunând-o celei de *Alfabet*: „*Indice*, signe, marque à laquelle on peut trouver ou connoître quelque chose. Quelques-uns donnent ce nom à l'*Alphabet* du *Grand Livre*, parce que l'*Alphabet* indique les folios où sont tous les Comptes, mais la plupart des Negocians le nomment *Alphabet*”⁵⁸.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 61 (trad. n., s.n.).

⁵⁷ *Ibidem*, p. 61-62.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 81 (s.n.).

J. Savary recomandă întocmirea, la începutul registrelor comerciale, a *Repertoriilor* cu numele debitorilor și cu numerele paginilor în care se regăsesc date referitoare la fiecare în parte:

„Ceux qui ne voudront point avoir de livre d'extrait du *Journal* d'achat, pour ne point multiplier les écritures, il sera necessaire d'avoir un **Repertoire** ou **Alphabet** au commencement du livre, où seront écrits les noms de ceux desquels ils auront acheté ou emprunté de l'argent, pour accuser le folio, ou la marchandise, ou le payement aura esté écrit, pour éviter la confusion; mais afin de rendre cet ordre plus sensible à ceux qui ne le savent pas, je donneray le formule suivant [...]. Premièrement le **Repertoire** ou **Alphabet** doit estre au commencement du livre, en la maniere accoutumée [...]. Il faut écrire ainsi les noms des marchands de qui l'on aura acheté, à la lettre dont sera la premiere de leur surnom, et à mesure que l'on écrira les marchandises achetées, il faut mettre le folio au bout du nom, et sur le dos de ce livre d'achat, il faut mettre le titre suivant en grosse lettre”.⁵⁹

Repertoriul sau *Alfabetul* plasat la început de *Jurnal* nu este însă chiar lesne de scrutat rapid pentru depistări și ar necesita încă un registru-extras („livre extrait”) ca ghid al situațiilor de debitare – creditare presărate în celelalte registre: „un marchand voit en peu de temps tout ce qu'il doit, et ce qui lui est dû, ce qui ne se fait pas si facilement par l'ordre du **Repertoire**, où il faut feüilletter tout un *Journal*, et en tirer les parties l'une après l'autre”.⁶⁰

Fără a mai consuma rezerve speculative pentru a comenta *Alfabetul/Repertoriul*, Degrange propune⁶¹ un *Répertoire du Grand Livre* sistematizat pe două coloane, în care sunt înregistrate deopotrivă intrările „animate” (persoane) și „neanimate” (lucruri), singurul criteriu fiind cel alfabetic, împreună cu corespondențele filelor. Uzața extinsă a unui „**Répertoire** ou **Alphabet**”⁶² o încurajează Degrange atunci când fasonază „registruul recapitulărilor marine” destinat vânzărilor zilnice ale încărcăturilor, registru de alcătuit și ținut ca un *Alfabet*.

În glosarul de termeni comerciali cu care își încheie opera, J.J. Jaclot arată s.v. *Alphabet/Répertoire* autonomia unei astfel de lucrări (un „livre”, la rândul ei) și amplifică nelimitat beneficiile *Alfabetului*, potrivit pentru absolut toate registrele comerciale, nu numai pentru *Cartea Mare*, *Jurnal* sau *Copierul de Scrisori*, așa cum fusese conceput în ultimele trei secole: „Livre divisé en autant de feuilles qu'il y a de

⁵⁹ J. Savary, *Le parfait négociant, ou Instruction générale pour ce qui regarde le commerce*, Lyon, Jaques Lyons, 1675, p. 269 (s.n.).

⁶⁰ *Ibidem*, p. 282 (s.n.).

⁶¹ E. Degrange, *La tenue des livres rendue facile, où nouvelle méthode d'enseignement à l'usage des personnes destinées au commerce*, Paris, L'Auteur, [1795] 1816, p. 220.

⁶² *Ibidem*, p. 312-313.

lettres dans l'alphabet d'une langue, et adapté à différents livres pour retrouver facilement les noms des personnes ou des choses auxquels il est joint.”⁶³.

„Cărțile auxiliare”, în opinia lui P. Bonnin, sunt clasificabile și oportune după tipicul și anvergura afacerilor comerciantului: „le *Grande Livre/Livre de Raison*” (numită de italieni „*Maître Livre*”/*Maestro*) cuprinde în ordine alfabetică și numele negustorilor cu care autorul are relații de afaceri (de debit și credit, evidențiate pe coloane). Sub nume și pe una sau mai multe pagini se întind două coloane paralele, una pentru ceea ce datorează persoana numită, și cealaltă pentru ceea ce îi este datorat: „Ce registre sert principalement à faciliter la recherche des opérations dans les autres registres”. Bonnin dă însă puțină credibilitate juridică acestui registru, din cauza spațiilor albe pe care le poate avea, și care ar permite cu ușurință antedatarea și alte alterări⁶⁴.

La B. Boerescu intră în rândul registrelor auxiliare („suplimente”/„accesorii”), neimpuse de lege, și „*Registru cellu Mare sau Maestro*”, care, alfabetic, separă partidele partenerilor de afaceri; în consecință, el reglementează aranjarea înregistrărilor doar prin aplicarea criteriului alfabetic⁶⁵.

Tehnica *Alfabetelor/Repertoriilor* este încurajată și de catastihologia greacă, unde elementul paratextual *Εὑρετήριο* oglindește alfabetic conturile înscrise în *Maestru*, servind la identificarea facilă a filelor: „*Εὑρετήριο* εἶναι ὁ πίναξ τῶν λογαριασμῶν τῶν εὑρισκομένων ἐν τῷ *Καθολικῷ* κατ’ἀλφάβητον καὶ χρησιμεύει πρὸς ταχεῖαν ἀνέυρεσιν τῶν Φύλλων τοῦ *Καθολικοῦ*, ἔνθα οἱ λογαριασμοὶ εἶνε ἡνεωγμένοι.” (*Ghidul* este cuprinsul în ordine alfabetică al conturilor aflate în *Maestru* și slujește la rapida găsire a filelor din *Maestru* în care sunt înregistrate conturile)⁶⁶. Exact ca sursa lui fidelă de inspirație, E. Degrange, autorul grec doar reproduce un model de *Repertoriu*, unde enumeră sintetic pe două coloane animatele și inanimatele, în ordine alfabetică și punând în dreptul intrărilor numerele filelor corespondente în *Maestru*.

⁶³ J.J. Jaclot, *Tenue des livres enseignée en vingt-une leçons et sans maître, avec des modèles lithographiés: Traité à l'aide duquel on peut apprendre, sans secours étranger, et dans quelques semaines, à tenir les Livres en partie double et en partie simple*, Liège – Bruxelles, Riga, [1826] 1839, p. 310.

⁶⁴ P. Bonnin, *Commentaire de la législation commerciale*, Paris, „Chez l’auteur”, 1845, p. 16, nota 1.

⁶⁵ B. Boerescu, *Esplicarea condiceii comerciale române*, București, Jurnalul Național, 1859, p. 34.

⁶⁶ K. Kalaitzakis, *Εὐμέθοδος καταστιχογραφία ἀπλογραφική καὶ διπλογραφική καὶ γενική λογιστική*, Atena, Alexandros Papagheorghiou, 1893, p. 208, art. 199, nota 1 (trad. n., s.n.).

3. Registrele indexate de negustorii caselor comerciale „grecești”/aromâne

Folosind optica teoretică procurată din preceptele procedurale catastihologice enunțate pentru a analiza stocul de registre ale caselor comerciale „grecești”, în vederea elucidării punerii acestora în practică și a elucidării căilor de depistare textuală agreeate de negustori, rezultatele scot la lumină o serie definitorie de „manuscrite” comerciale echipate cu instrumente de regăsire a informațiilor.

D. Limona a inserat în regeștele sale detaliul existenței indicelui alfabetic al unor registre comerciale grecești⁶⁷, astfel că este oportună prioritizarea evidenței bazate pe regeștele acestuia. Remarcând că registrele cu indice semnalate de Limona au dimensiunile maxime 36 x 54 cm și numărul de file maxim 600 (record deținut de ms. 7), așadar sunt arhivalii gigantice, în **Tabelul 1** exclud anii extremi și elementele codicologice considerabile nesemnificative, subliniind însă identitatea casei comerciale creatoare, tipologia (titlatura) catastihografică și consistența indicelui (pe cât posibil și poziția indicelui în corpul registrului):

cc		Titlu/tipul registrului	Cota ⁶⁸	Indicele
„Ioan Marcu” din Sibiu		<i>Copier de Scrisori</i> (fără titlu)	ms. 76	alfabetic de clienți
„Nicolae Paciurea” Sibiu	D. din	<i>Copia Lettere, N.⟨icolae⟩ D.⟨imitrie⟩ P.⟨aciurea⟩ 1815</i>	ms. 6	alfabetic onomastic (23 ff)
„Nicolae Paciurea” Sibiu	D. din	<i>Copier Buch, N.⟨icolae⟩ P.⟨aciurea⟩, 1816-1817</i>	ms. 5	alfabetic (24 ff)
„Nicolae Paciurea” Sibiu	D. din	<i>Κόπια Γραφῶν ἀπὸ 1818, N.P. (Copier de Scrisori din 1818, N.⟨icolae⟩ P.⟨aciurea⟩)</i>	ms. 7	alfabetic (16 ff)
„Nicolae Paciurea” Sibiu	D. din	<i>Πρόχειρον Κατάστιχον 1814 Τουλίον 28, Σιμπίνι (Manual/Memorial pentru cheltuielile legate de primirea și expedierea mărfurilor)</i>	ms. 3	alfabetic (11 ff)

⁶⁷ D. Limona / E. Limona, *Catalogul documentelor grecești din Arhivele Statului de la Orașul Stalin*, București, Direcția Generală a Arhivelor Statului, 1958, vol. II, p. VII; D. Limona, *Catalogul documentelor referitoare la viața economică a Țărilor Române în sec. XVII-XIX. Documente din Arhivele Statului Sibiu*, București, Direcția Generală a Arhivelor Statului, 1966, vol. I, p. 11, 1967, vol. II, p. 4; *idem*, *Negustorii „greci”...*, p. 78, 191-192. Despre mss 57, 4 și 1, Limona face mențiunea „nu are indice”, astfel încât prevalența *Alfabetelor* la registrele specifice casei comerciale respective conferă celor trei rolul de cazuri excepție.

⁶⁸ Cotele (denumirile fondurilor/colecțiilor și numerele de ordine) furnizate de D. Limona în cataloagele sale necesită actualizări.

„Nicolae Paciurea” Sibiu	D. din	<i>Κατάστοιχον διὰ Πορτογραφῶν</i> (Registru de Porto pentru Scrisori)	ms. 2	alfabetic (11 ff)
„Nicolae Paciurea” Sibiu	D. din	<i>Κόπια Λογαριασμῶν 1818</i> <i>Ἰανουαρίου 22, Σιμπίνι, Ν.Ρ.</i> (Copier de Conturi, 1818 ianuarie 22, Sibiu, N.icolae P.aciurea)	ms. 9	alfabetic (12 ff)
„Nicolae Paciurea” Sibiu	D. din	<i>Κατάστοιχον Πρόχειρον 1818,</i> <i>Ἰουνίου 12, Σιμπίνι, Ν.Ρ.</i> (Registru Manual/Memorial, 1818 iunie 12, Sibiu, N.icolae P.aciurea)	ms. 8	alfabetic (12 ff)
„Nicolae Paciurea” Sibiu	D. din	<i>Πόρτο Γραφῶν 1818</i> (Porto pentru Scrisori, 1818)	ms. 10	alfabetic (12 ff)
„Nicolae Paciurea” Sibiu	D. din	<i>Κατάστοιχον Πραγματειῶν, 1818</i> <i>Νοεμβρίου 30</i> (Registru de Mărfuri, 1818 noiembrie 30; cu numele expeditorilor și destinatarilor)	ms. 11	alfabetic (12 ff)
„Mihail Țumbru și Compania” din Brașov		<i>Κόπιας ἐπιστολῶν</i> (Copier de Scrisori)	ms. 58	alfabetic de persoane (începutul registrului)

Tabelul 1

Eșantionul decantat la D. Limona este augmentat în **Tabelul 2** cu stocul registrelor cc, astfel că imaginea galeriilor umane din arhive se vivifică în indicii alfabetici atestați în registre:

cc	Cota (anii)	Ff ⁶⁹	Indice/Cuprins	Titlul/Tipul registrelor ⁷⁰
cp	ms 498 (1809- 1810)	1v. 114v .- 117r.	„Πίναξ τών παρτήδων ἐνηφοκλία να βρισκονται” (Cuprins al partidelor în care să se găsească ușor) ⁷¹ . Liste nominale cronologice de persoane (cumpărătorii rachiului de prune „din cel bun” adus de la Cocorăști), cu rubricile: data, cantitățile, sumele achitate, socotelile încasărilor și restul rămas în pivniță.	
	ms 500 (1815)	1-38	Indice alfabetic de persoane, cu câte două litere pe aceeași filă (o literă pe recto – care dacă depășește suprafața paginii migrează pe rectoul filei anterioare, nemarcate cu literă și intercalate –, cealaltă pe verso, fără ordine strictă).	<i>Καταστικῶν Ζαλχανά 1815 Ιουνίου 10 Κραιόβα [...]</i> ⁷² (Registrul Zalhanalei 1815 iunie 10, Craiova [...])
	ms 505 (1821- 1826)	1-12	Indice alfabetic de valori și persoane, cu câte două litere pe o singură filă (prima pe recto, a doua pe verso, sau ambele pe aceeași pagină).	

⁶⁹ Filele indicate respectă fie numerotarea creatorului registrului, fie numerotarea arhivistului (în situațiile de dublă numerotare a fost privilegiată aceea a arhivistului).

⁷⁰ Se menționează doar dacă titlul este cel stabilit de creatorul registrului, în limba lui de redacție (și nu de registratură sau arhivist, invariabil „Condică de socoteli a Casei...”). În majoritatea cazurilor, titlul lipsește deoarece eticheta ori foaia de titlu s-a pierdut (prin deteriorare, la restaurare) sau nu a fost scrisă de către creator.

⁷¹ Documentul anunțat în titlu lipsește.

⁷² Ilizibil.

ms 508 (1804- 1825)	3-15	Indice alfabetice de persoane, cu câte două litere pe filă (prima pe recto, a doua pe verso; uneori prima literă migrează pe versoul filei anterioare, iar a doua literă intră pe rectoul filei succedente).	
ms 510 (1808- 1813)	144- 167	Indice alfabetice de valori și persoane cu câte o literă pe filă și cu însemnarea „ΕΦ Χ. ό. Κ” pe ultima filă.	
ms 512 (1814- 1818)	2-17	Indice alfabetice de valori și persoane, cu câte două litere pe fiecare filă.	
ms 513 (1815- 1822)	4-27	Indice alfabetice de persoane, cu litera <i>N</i> sărită din ordinea logică și inserată la finalul alfabetului, după Ω.	<i>Κατάστιχον Πρόχειρον ἩΜῶν Χατζῆ Γιαννούση Κων^{στ}⟨α⟩ Πέτρον καὶ ἀδελφῶν 1819 Ἰαννοναρί^{ου} 25 Κραιῶβα (Registrul Manual/ Memorial al nostru, Hagi Ianuș Consta Petru și Frații, 1819 ianuarie 25, Craiova)</i>
ms 514 (1815- 1826)	2-15	Indice alfabetice de persoane, cu una sau câte două litere pe aceeași filă (recto-verso).	<i>Κατάστιχον Πρόχειρον 1822 ἐν ΣΙΒΙΝΙΩ 26 σεπτεμβρί^{ου} (Registrul Manual/ Memorial 1822 la Sibiu, 26 septembrie)</i>

ms 517 (1817- 1826)	1v.- 20	Indice alfabetice de valori și persoane, cu câte o literă pe fiecare filă, lăsată albă ca reper, iar conținutul literei respective completat pe versoul filei anterioare, purtătoare a literei precedente.	
ms 696 (1806- 1819)	2-25	Indice alfabetice de persoane, cu câte o literă pe fiecare filă (completată recto-verso).	
ms 697 (1810- 1825)	64- 79	Indice alfabetice de persoane, cu câte două litere pe aceeași filă (în cazul celor neproductive), dar cu conținutul celei de-a doua litere trecut pe versoul filei anterioare.	<i>Αντιγραφή Παλαιού Καταστίχου Προχείρου (Copia vechiului registru Manual/ Memorial)</i>
ms 698 (1799- 1822)	2-26	Indice alfabetice de persoane, cu câte o literă pe fiecare filă (recto-verso).	
ms 699 (1799- 1826)	3-17	Indice alfabetice de persoane, cu câte o literă sau două pe aceeași filă (în ultimul caz conținutul celei de-a doua litere trece pe versoul filei).	
ms 700 (1811- 1844)	2-23	Indice alfabetice de valori și persoane, cu câte o literă pe fiecare filă (completată recto-verso).	
ms 701 (1835- 1843)	1-12	Indice alfabetice de valori și persoane, cu câte două litere pe aceeași filă (prima pe recto, a doua pe verso); cele două litere care marchează o singură intrare sunt juxtapuse pe același nivel.	
ms 703/12 51 (1817- 1835)	164v .- 165r.	Lista nealfabetică a negustorilor destinatari (grupați pe localitățile de destinație), intitulată: „Σημειόνομεν τὰ ὀνόματα τῶν ἐγκυκλίων μας Γραμμάτων ὁποῦ	<i>Εἰς δόξαν Θεοῦ ΚΟΠΙΑ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ἩΜῶΝ</i>

			ἐστεῖλαμεν εἰς διάφορα μέρους, καθὼς καὶ ὅσα ἡμεῖς ἐγχειρίσαμεν ἐνταῦθα. ὑπογεγραμμένα ἀπὸ τὴν νῦν φέρμαν τοῦ ὁσπητίου μας δῆλ. «ἀδὴ» Πολυχρόνης Κ. Νάννη καὶ ἀδελφία, καὶ ἀπὸ τὴν κατ' ἐπιτροπὴν τοῦ κῦρ Νικολᾶ^{ov} Κ. «όνστα» Νάννη. ὡς ἀκολούθως καὶ ὑπὸ δᾶτα 1825 φευροῦ. «αρίου» 9 Σιμπίνι.” (Aducem la cunoștință numele din scrisorile noastre circulare pe care le-am trimis în diverse locuri, precum și din cele pe care noi le-am înmănat înspre ele, semnate de firma de acum a Casei noastre, adică „Polihronis C<onsta> Nanni și Frații”, și, prin epitropia lui, de către chir Nicolae C<onsta> Nanni, după cum urmează, și sub data 1825 februarie 9, Sibiu.).	X. <i>ΙωΑΝΟΥΣΗ Κ.Π. ΚΑΙ ΑΔΕΛΦΩΝ 1819 ΤΟΥΝΤΟΥ α ΚραιῶB^{a73}</i> (Întru slava lui Dumnezeu, Copierul Scrisorilor noastre, Hagi Ianuș C<onsta> P<etru> și Frații, 1819 iulie 1, Craiova)
hm	ms 824	2-3	(1841-1842) Indice alfabetice pentru 17 persoane, cu literele ordonate pe câte două coloane în interiorul paginii (literele neproductive sunt grupate câte două în aceeași coloană).	
	ms 831	1-5	(1829-1834) Indice alfabetice de persoane, cu două coloane pe aceeași pagină și litera Π reluată la finalul alfabetului (ultimele litere sunt omise).	
	ms 1667 ⁷⁴	124-129v	(1835) Indice alfabetice de persoane, cu câte două coloane pe filă.	<i>Καταστίχων Διαφόρων Παρτίδων ἀπὸ</i>

⁷³ Titlul parțial al registrului figurează și pe cotor.

⁷⁴ MS 1667 nu a fost conceput și inserat de D. Limona în inventarele sale nr. 1483-1485, 1512-1515 pentru CC MSS HM. În această situație se află MSS 808-810, 813, 823-824, 835bis, 1666-1667 și 1917 (adăugate prin fondare proprie, L. Dascăl, *Reconstituirea...*).

				1835 <i>Ἰανουαρίῳ</i> ⁷⁵ α ἕως 18 ἐν <i>Βουκουρεστίῳ</i> <i>Ι.Χ.Μ.</i> (Registru de diferite partide din 1835 ianuarie 1 până pe 18, la București, Ι<oan> Η<agi> Μ<oscu>)
nn ⁷⁵	ms 516 (1817- 1822)	2- 25 ⁷⁶	Indice alfabetic pentru valori și persoane; ordinea literelor este aleatorie, cu omisiuni și reluări, cu câte o literă pe filă (recto-verso).	
fp	f VI/32 (1803)	109- 110v .	<i>Πίναξ</i> nealfabetic pentru 113 conturi, intitulat: „Βουκου ^ρ <έστι> 1803, Ἰουλίου Α ^η (Σὺν Θεῷ). <i>Πίναξ</i> τῶν ὅσων ὀνομάτων εὕρισκον ^{τας} εἰς τὸ παρὸν <i>Κατάστιχον</i> τῶν Βερεσεδίων ὡς ὀπισθεν” (București, 1803, iulie 1, Cu Dumnezeu, <i>Cuprins</i> al numelor care se găsesc în prezentul registru al veresiilor, precum anterior). Grupajul are trei coloane: numărul curent al conturilor, apelativele de politețe și protagoniștii registrului, cu calitățile lor. La final, cuprinsul are mențiunea „Τέλος”.	<i>Κατάστιχον</i> τῶν <i>Βερεσεδίων</i> (Registrul veresiilor)
iss	f XXVI/ 28 (1858- 1859)	3-5	<i>Πίναξ</i> nealfabetic cu 224 de poziții pentru partide de valori și persoane (necompletate în totalitatea lor), cu o singură rubrică definită: a numărului („Ἀριθμός”) crescător	1858 <i>Κατάστοιχον</i> <i>ἐξόδων</i> καί <i>ἐσόδων</i> (1858, registru de

⁷⁵ Linia de demarcație între F CP și NN este realmente una iluzorie, întrucât unii membri ai celor două ramuri ale aceleiași familii, cu numeroase proprietăți și afaceri în Craiova, au semnat sau sigilat registre pentru ambele case comerciale.

⁷⁶ Fila 1 este un plic al copertei (pentru chitanțe, măturii, eventual pentru *Alfabet*).

			al partidelor, numerotate (colțul din stânga verso al celor mai multe conturi are numărul notat).	cheltuieli și venituri)	
ms 1872	2-4	<i>Πίναξ</i> nealfabetic cu 190 de poziții (necompletate integral), semnificând numărul curent al partidelor de valori și persoane.	1859 <i>τῶν μουλκίων ΖαΓαλίας Κατάστοιχον ἐξόδων και ἐσοδων</i> (1859 registrul cheltuielilor și veniturilor moșiiilor Jegălia)		
ms 1873	2-3	<i>Scara</i> nealfabetică pentru 146 de partide de valori și persoane.	<i>Anul 1860 Catastih pentru toate veniturile și cheltăelile moșii Jăgălia și Dichiseni</i>		
ms 1874	1-2	<i>Scara</i> nealfabetică pentru 144 de partide de valori și persoane.	<i>Anul 1860 Catastih pentru toate veniturile și cheltăelile moșiiilor Jăgălia și Dichiseni</i>		
ms 1875	1-2	<i>Scara</i> nealfabetică pentru 156 de partide de valori și persoane.	<i>Anul 1861 Catastih pentru toate veniturile și cheltuelile moșiiilor Jegălia și Dichiseni</i>		
? ⁷⁷ ms 1738	1-9	Cuprins pentru 282 de partide (necompletate integral).			

⁷⁷ MS 1738 necesită aprofundarea descifrării pentru fondare.

Tabelul 2

Manuscrisele și fondurile caselor comerciale „grecești” scot la iveală, așadar, un stoc de 27 de arhivalii utilizate cu piese paratextuale de orientare în materia registrelor contabile. Catastihologii au recomandat *Alfabetul* pentru câteva tipuri de registre comerciale (*Jurnal, Memorial, Maestru/Cartea Mare, Copier de Scrisori*), dar creatorii indicilor alfabetici (mss 500, 505, 508, 510, 512, 513, 514, 517, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 824, 831, 1667, 516), ai cuprinsurilor nealfabetice (πίναξ, *scări*: ms 498, f fp VI/32, f iss XXVI/28, mss 1872-1875⁷⁸, ms 1738) și ai listelor cronologic-onomastice (ms 498) ori toponimic-antroponimice (ms 703) demonstrează că ei nu s-au supus unei impoziții precise asupra anumitor categorii, ci au creat baze de date deopotrivă pentru *Memoriale* și *Copiere de Scrisori*, pentru registre de venituri și cheltuieli, de „diferite partide”, de veresii etc.⁷⁹.

Substanța *Alfabetelor* atestate în arhivele negusturilor „greci”/aromâni rezidă îndeosebi în nume de persoane (unele registre au indexare doar antroponimică), apoi în valori, convertibile în indici de materii sau cuvinte-cheie (pâine, pești, brutarul, pescarul, case, sate, vii, arende, cumpărături, cheltuieli, câștiguri, mărfuri etc.). Cel mai frecvent, antroponimele și ergonimele sunt însoțite de un cortegiu de informații contextuale: supranume, calități, ocupații care justifică relațiile de afaceri, dregătorii, grade de rudenie, toponime de proveniență, etnonime, horonime și alte clase lexical-onomastice; în această serie predilectă de registre intră mss 514, 696, 698, 699, 700, 701, 831, 1667, f fp VI/32 (care etalează și o gamă variată de apelative de politețe⁸⁰), f iss XXVI/28.

În privința corectitudinii și a preciziei trimiterilor de reperare în corpul masiv al registrelor, verificarea prin sondaj la fiecare dintre arhivaliile depistate a relevat că acestea sunt absolut funcționale pentru regăsirea referințelor anunțate. Trimiterile se fac fie la numerele filelor⁸¹ (uneori multiple pentru o singură intrare de date) unde sunt înregistrate conturile corespunzătoare (mss 500, 505, 508, 512, 513, 514, 517,

⁷⁸ MSS 1873-1875 sunt românești și titlurile lor au fost transcrise de Arcadie Bodale, căruia îi mulțumesc pentru colaborare.

⁷⁹ Titlurile a numeroase registre sunt irecuperabile la o evaluare de ansamblu, iar clasificarea lor presupune o analiză paleografică, catastihologică și de teorie contabilă mai profundă.

⁸⁰ Apelativele de politețe implicitează adesea și titlul nobiliar (L. Dascăl, *Din arhiva...*, p. 139-142; E. Liata, *Μὲ «μυστικὲς γραφὲς» καὶ «τίμιες» οἱ ἐντιμότατοι πραγματευτὲς ἀλληλογραφοῦν καὶ νεγκοτσιάρουν τὸν 18^ο αἰώνα*, în „Μεσαιωνικά καὶ Νέα Ἑλληνικά”, 8 (2006), p. 301-316, aici p. 308-310): „Ὁ κὺρ/Οἱ κὺρῦοι”, „Ὁ ἄρζον”, „Ἡ κόκκονα/κοκκώνα”, „Ἡ ἐνδοξότητα (Δραγομανέσα) <τῆς>”, „Ὁ Πανιερότατος (Μιτροπολίτης)”, „Ὁ ἐδικός μ^{ας}” (F FP VI/32, v. **Anexa**, Fig. 8-10).

⁸¹ Majoritatea registrelor sunt confecționate din coli întregi legate pe mijloc, iar numerotarea lor datează dinaintea plierii pentru legate, în ambele colțuri ale colii (așa se face că rectoul unei file și versoul filei anterioare poartă același număr).

696, 697, 698, 699, 700, 701, 831, 1667, 516, 1738), fie la numărul paginii (ms 510), fie la numărul contului (ms 824 are câte un cont pe filă, conturile sunt numerotate, dar numerotarea lor a fost anulată și înlocuită de negustor cu numerotarea filelor, f fp VI/32, f iss XXVI/28). Există însă și instrumente fără trimiteri (mss 498, 703), mai cu seamă că în unele registre nici partidele, nici filele nu sunt numerotate (mss 1872, 1873, 1874, 1875)⁸².

Formatul indicilor este, la rândul lui, demn de studiat, de vreme ce catastihologii au produs sisteme tehnice elaborate și exemplificări spre uzul negustorimii. Poziționate prevalent la începutul arhivaliilor ori la finalul lor (mss 510, 697, 1667, f fp VI/32)⁸³, auxiliile din arhivele cercetate au dimensiuni care concordă cu cele prescrise în doctrina contabilității timpurii. Unele afișează chiar semnele caracterului lor de supliment volant (*libreto/estratto*), anexat prin coasere, cu suport din hârtie diferită sau cu format redus (mss 498, 510, 512, 696); numerotarea unor registre începând cu numărul 1 după încheierea *Alfabetului* (mss 699, 701) întărește convingerea că lucrarea a fost concepută separabilă⁸⁴. Altele arată adecvarea fidelă la teorie exhibând un deosebit efort manual prin liniaturi excesive (mss 824, 831, 1667).

Ca aspect estetic (v. **Anexa**), în prim-plan se situează mostrele de indici cu literele decupate în cascadă, ierarhizate scalar, majusculate, caligrafiate (mss 697, 699, 700, 701, 516), iar paginația și repartizarea literelor traduc productivitatea literelor și problemele inerente inegalităților onomastice din spațiul balcanic⁸⁵. Ca o observație tangențială, *M* și *N* sunt cele mai productive litere din registrele comerciale verificate, dar sistemul „dublului alfabet” cerut de Pacioli și Schweicker nu este decât parțial aplicat și se remarcă ezitățile între ordonarea latină și cea grecească a literelor alfabetului.

4. Concluzii

Facilizările catastihografice ale *Alfabetului*, așa cum decurg din cercetările teoreticienilor partidei duble, își au ecoul în registrele comerciale ale negustorilor „greci”/aromâni din arhivele românești, precum demonstrează recurența lui în cc mss și f. Indicele alfabetic (în măsură apropiată și „cuprinsul”), introdus între coperti sau omogenizat în registru, alcătuit prin extragerea, memorizarea și regăsirea numelor de persoane și valori, prin realizarea trimiterilor la numerele filelor, conturilor sau paginilor, prin asocierea de informații onomastice contextuale (toponime, etnonime, supranume, ergonime, oiconime, nume de ocupații, de ranguri ș.a.), are funcțiile

⁸² Registrele cu „cuprins” de partide, de dimensiuni reduse sau cu puține intrări, nu au numerotate nici filele, nici partidele.

⁸³ Listele sporadice au în general poziție mediană.

⁸⁴ V. *supra* J.P.S. Ricard, *op. cit.*, p. 61.

⁸⁵ Cf. *supra ibidem*.

uneltelor de căutare universal valabile, care au întregit întotdeauna materialul destinat lecturării și cercetării.

Avantajele acestui auxiliu nu se rezumă la operațiunile de depistare efectuate de negustori în propriile lor arhive, ci ele se adresează și arhivistului, în activitatea de descifrare paleografică. Până și la o evaluare fugitivă se poate concluziona că, acolo unde eticheta cu titlul registrului lipsește sau este ilizibilă, ea este uneori reconstituibilă din materia *Alfabetului*. De pildă, titlul ms 500, foarte șters pe etichetă (din cauza uzurii sincronice și a deteriorării diacronice), s-a clarificat doar prin răsfoirea indicelui alfabetic, pentru că ocupațiile predominante ale protagoniștilor sunt grăitoare. La fel, acolo unde, în corpul arhivaliului, filele cu partidele înregistrate au deteriorări ce fac ilizibile documentele, indicele (sau „cuprinsul”), în genere mai bine păstrat (protejat de copertă), reconstituie numele titularilor conturilor; spre exemplu f fp VI/32 are fila 1 ruptă și numele persoanei este imposibil de dedus, însă indicele de la fila 109 îl deconspiră la prima poziție pe „Ο κύρ Δάβιτ παρούχ έβραϊος” (chir David Baruh evreul, v. **Anexa**, Fig. 8).

Din perspectivă arhivistică, chestiunea esențială este totuși dacă indicii alfabetici ar procura suficient fond pentru a deveni și instrumente arhivistice care să substituie cronofagele inventare arhivistice (normate cu descrieri per document/text din registru)⁸⁶. Pun ei așadar la dispoziție elementele ce ar satisface interesul cercetătorilor, odată convertite în inventare-indici? În acest sens, confirmarea eficienței lor o fac inventarul-indice nr. 3483 al ms 703, inventarul-indice nr. 3359 al f cp și, în realitate, orice asemenea unealtă călăuzitoare din cataloagele de documente, precum și indicii ori tablele de materii din manuscrisele și tipăriturile vechi, în care se cultivă intitularea și structurarea orientativă a paragrafelor și o sumedenie de alte repertorii. Ținând seama că majoritatea registrelor comerciale redactate în paleografie greacă înzestrate cu *Alfabet* sunt impunătoare – dimensiunile minime pentru cc sunt 12 x 18 cm (ms 1738⁸⁷), iar maxime⁸⁸ 32 x 47 cm, grosimea 9,5 cm, greutatea 7 kg (mss 698, 699 ș.a.) –, nu doar stăruința paleografică, ci și manipularea vreme de câțiva ani a acestor „manuscrise” deja aflate în grade diferite de deteriorare⁸⁹ ar fi nefavorabile în egală măsură cercetării și conservării lor. Configurarea indicelui registrelor comerciale grecești – așa cum rezultă deopotrivă din excursul juridic și din existentul descoperit – confirmă încă o

⁸⁶ Dintre registrele comerciale cu indici, doar MS 831 și F FP VI/32 au fiecare câte un rezumat sumar în inventarele nr. 1483, p. 49 și nr. 1688, p. 341 (inventarul nr. 292 al colecției MSS, global și cu erori majore de descriere a registrelor grecești, a fost exceptat din evidențele consultate).

⁸⁷ Registru „de buzunar”.

⁸⁸ Colosalul MS 703 (v. *supra* nota 5) nu are un indice viabil realizat de creatorul lui.

⁸⁹ Restaurarea nu le ameliorează mult condiția, întrucât nu doar că le-a înstrăinat mult de aspectul lor codicologic original, dar le-a ocultat și textul sub stratul de hârtie reparatoare.

dată oportunitatea indexării lor arhivistice, bazate pe două categorii de conținuturi, relevante sincronice (pentru negustori și judecătoria din tribunalele comerciale ale epocii): persoane (nume, titluri, ranguri), valori (conturi, mărfuri etc.), date (ani, luni, zile), și relevante diacronice (pentru cercetători), care adaugă la cele deja enumerate localitățile și informațiile contextuale.

Viziunea dobândită asupra acestui aparent simplu element paratextual – *Alfabet/Repertoriu* – este o probă că asimilarea, înțelegerea și, în ultimă etapă, expunerea preceptelor din normativele contabilității medievale și timpurii moderne conferă logică și coerență operațiunilor arhivistice, la nivelul în care arhivistul nu trebuie să se limiteze la inscripționări mecanice în portaluri cu largă difuzare publică, ci, asigurându-și suportul cultural pentru supralecturi hermeneutice, să fie apt să comenteze și să ambaleză datele într-un ansamblu paleografic-arhivologic. Problematika registrelor comerciale grecești indexate de negustori vizează în cel mai înalt grad cercetarea științifică, ca valoros material inedit pentru lingvistică, etnologie, istoria economică, socială, a contabilității ș.a. Dimensiunile generoase, chiar gigantice ale unora dintre registre, fac ca fiecare filă să suporte un corpus apt să șteargă lacunele din multe domenii. Indicațiile toponimice adăugate la numele negustorilor, motivate de fixarea târzie în Balcani a regimului patronimic, aduc, între altele, dovezile originii geotnetice a protagoniștilor comerțului „grecesc” din spațiul eurobalcanic, cu precădere din cel românesc. Deslușirea scopului, a arhitecturii, a tiparelor și a valabilității *Alfabetului/Repertoriului*, apoi suprapunerea normativelor vechi cu paradigmele aflate la îndemână în arhivele comerciale de redacție greacă reprezintă un demers de recuperare teoretică și empirică vital pentru înțelegerea arhivologică a registrelor comerciale și, totodată, unul util pentru istoriografia românească confuză a „catastifelor”/„condicilor”/„manuscriselor”, care încă tânjește după asemenea arhivalii, neputându-le încadra corect tipologic pe cele deja avute la îndemână și, implicit, neputându-le identifica în patrimoniul românesc⁹⁰. În inventarele arhivistice precizia documentului original se pierde de multe ori cu desăvârșire, ori rămâne știrbită de piesele esențiale care pun în mișcare palpitul existențial. Fără îndoială, cercetătorul care, fie stăvilat de paleografie, fie înșelat de abundența unor lămuriri aparent cristalizate, se limitează la rezumatele din inventare ori cataloage pierde din elocința vechilor documente comerciale.

Mai presus de toate acestea, zona textuală catastihografică atribuită indicelui concentrează esența umanității mercantile, nu doar repertoriindu-i pe protagoniștii conturilor din registru, ci schițând întreaga sferă a relațiilor de afaceri ale unei case comerciale, laolaltă cu microbiografii și narațiuni istorice *in nuce*.

⁹⁰ L. Dascăl, *Reconstituirea fondurilor arhivistice ale caselor comerciale vechi (I-II)*, în „Philologica Jassyensia”, XV, nr. 1 (29), 2019, p. 55–80, XV, nr. 2 (30), 2019, p. 87–110.

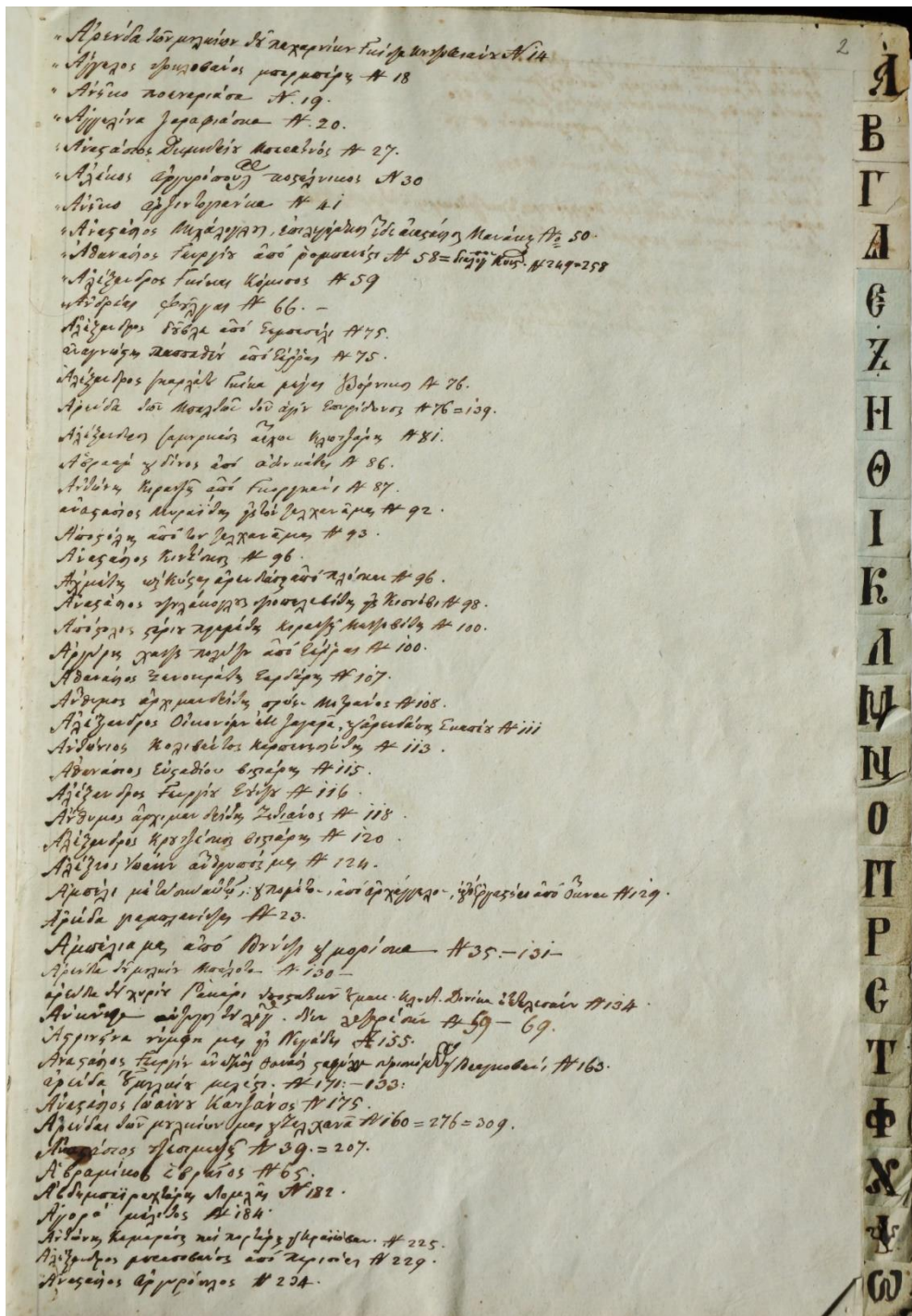

Fig. 2: MS 700, f. 2

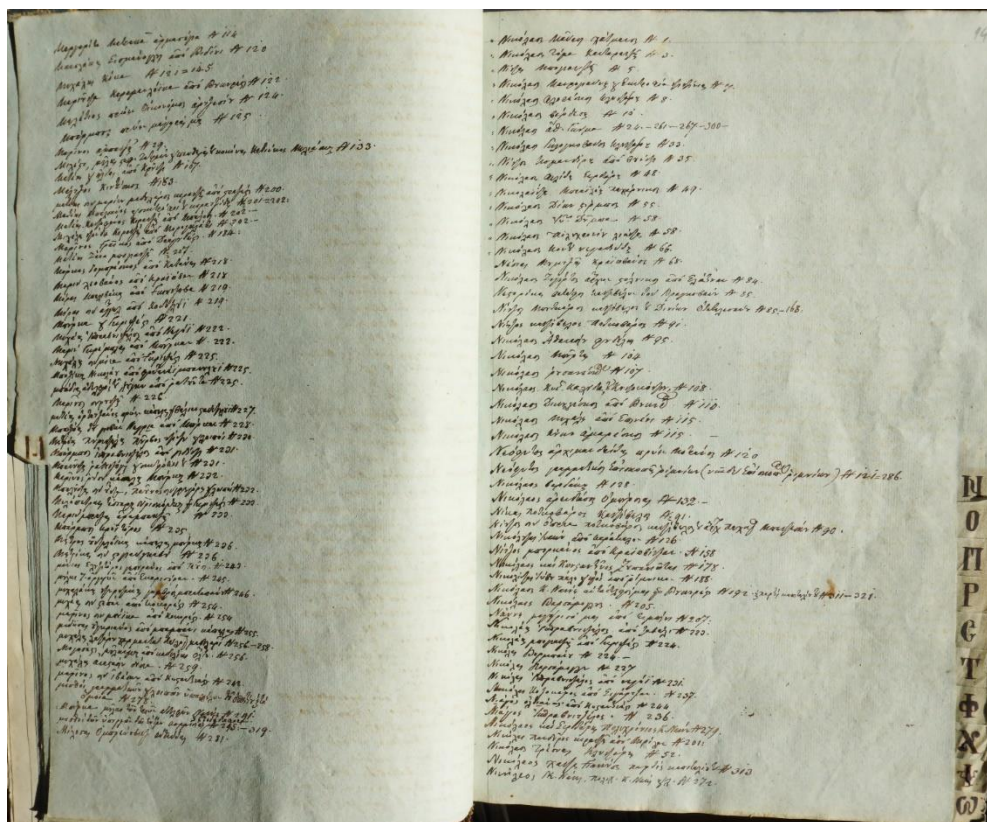

Fig. 3: MS 700, ff. 13v-14r

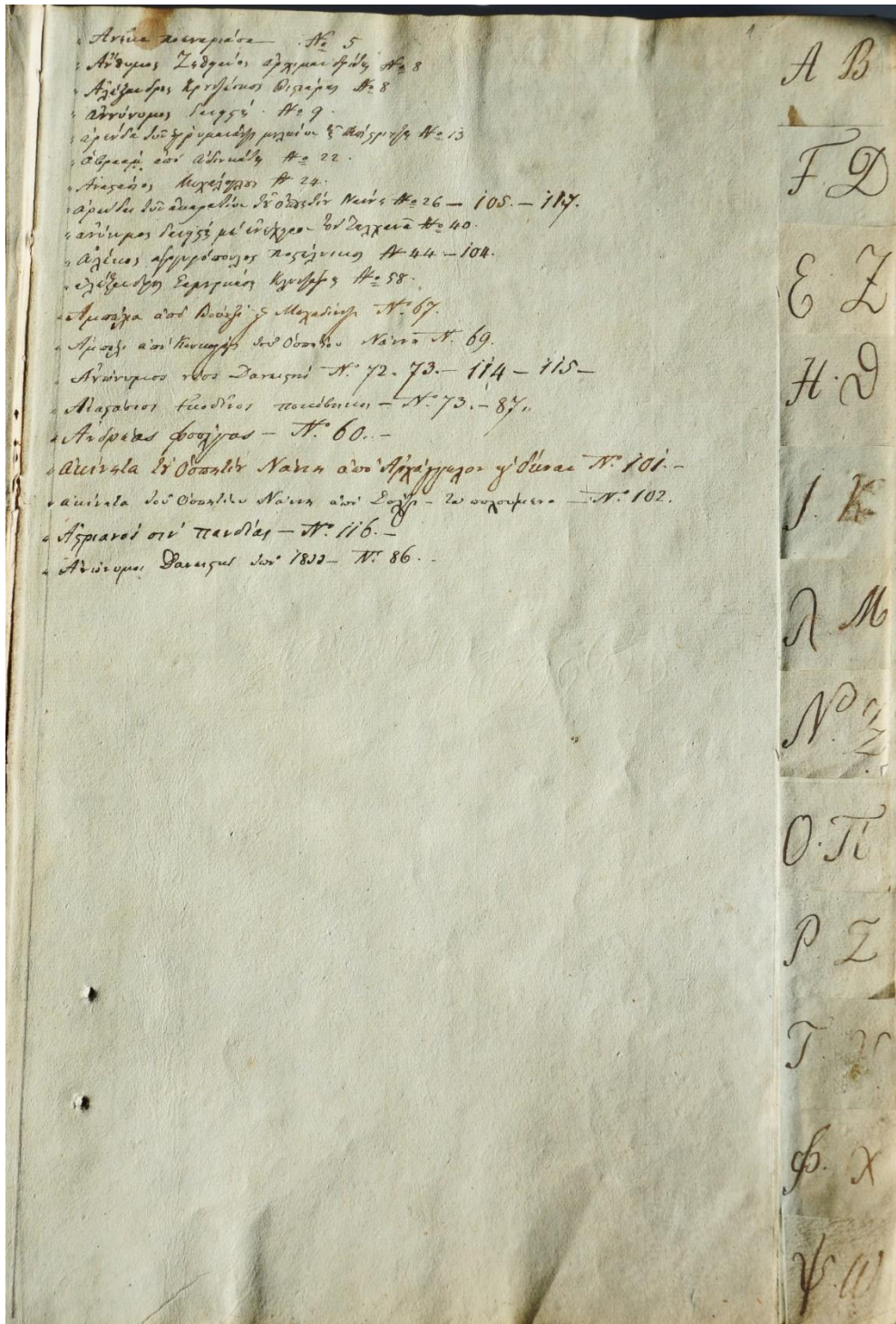

Fig. 4: MS 701, f. 1

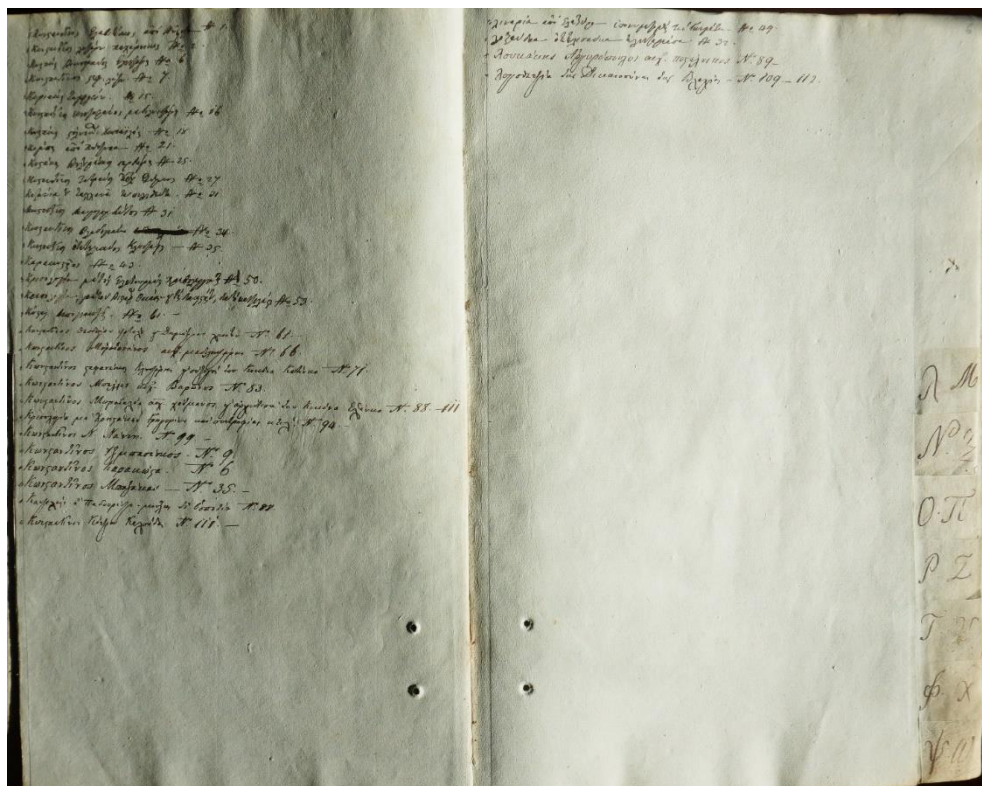

Fig. 5: MS 701, ff. 5v.-6r

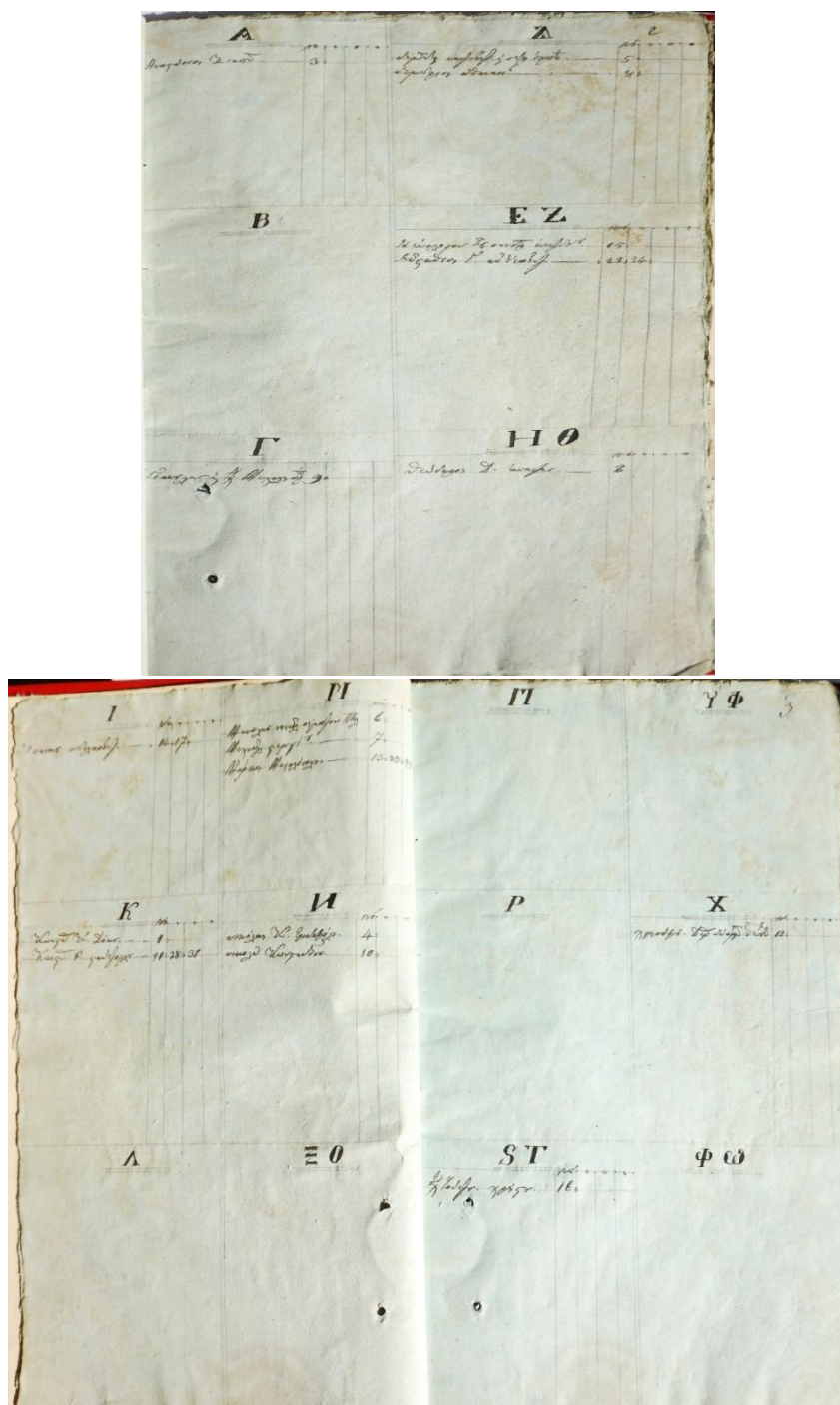

Fig. 7: MS 824, ff. 2r.-3r

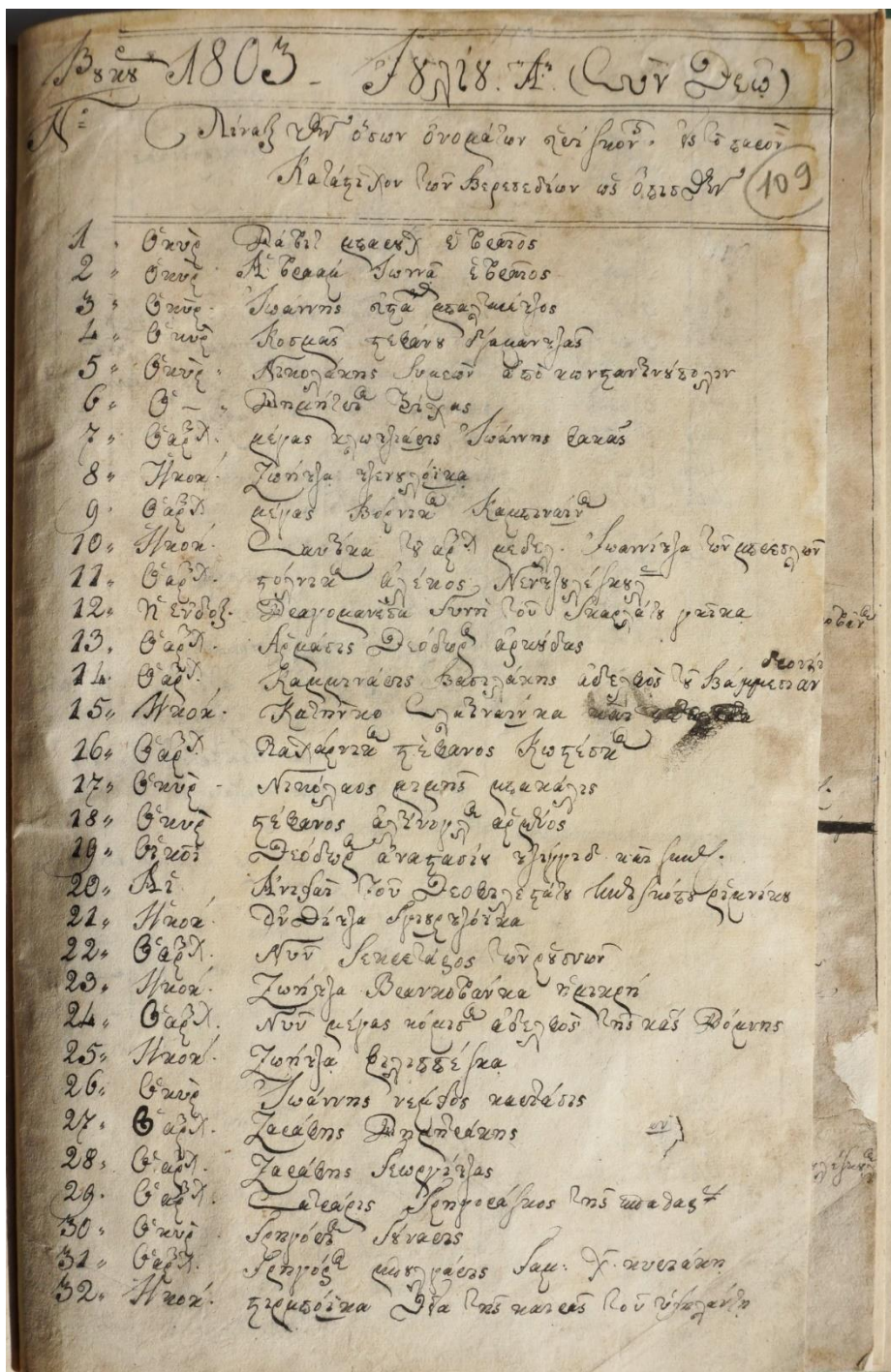

Fig. 8: F FP VI/32, f. 109r

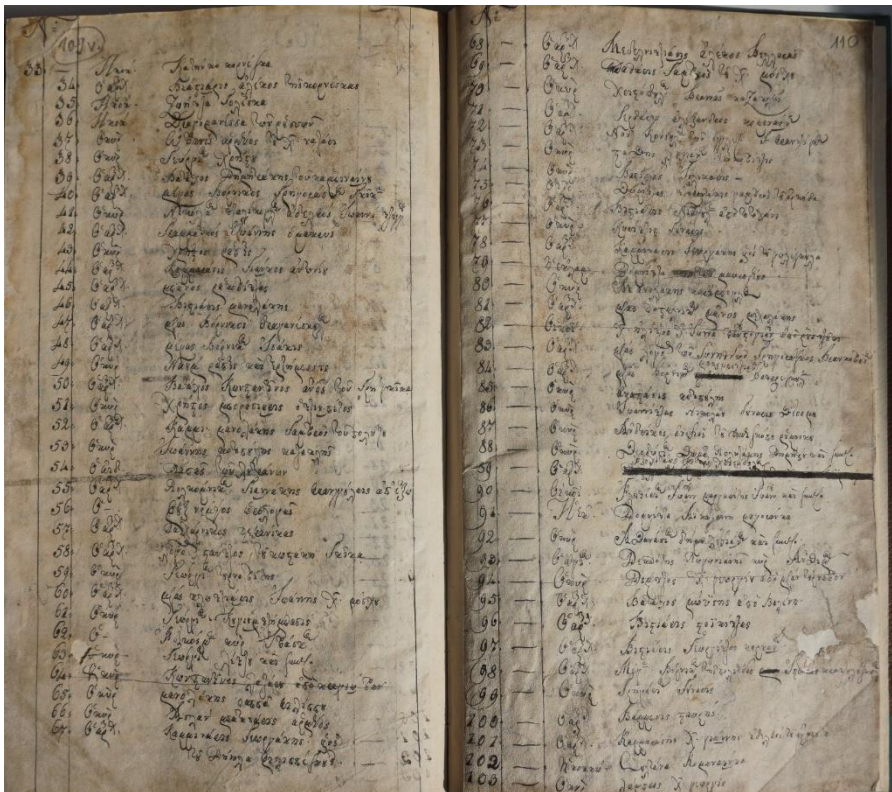

Fig. 9: F FP VI/32, ff. 109v.-110r

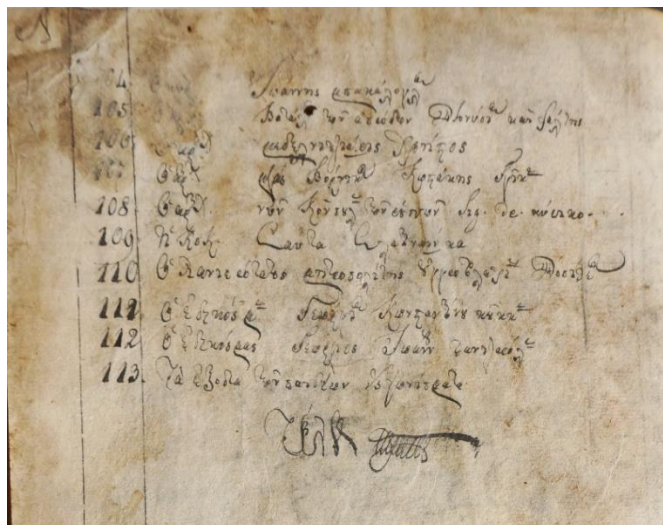

Fig. 10: F FP VI/32, f. 110v

BIBLIOGRAFIE

1. Aho, James, *Confession and Bookkeeping: The Religious, Moral, and Rhetorical Roots of Modern Accounting*, Albany, State University of New York, 2005.
2. Boerescu, Basil, *Esplicarea condiceii comerciale române*, București, Jurnalul Național, 1859.
3. Bonnin, Pascal, *Commentaire de la législation commerciale*, Paris, „Chez l’auteur”, 1845.
4. Casanova, Alvise, *Specchio lucidissimo: nel quale si vedeno essere diffinito tutti i modi, et ordini de scrittura, che si deve menare delli negotiamenti della mercantia, cambii, recambii, con li loro corrispondentie, disgarbugliando, et illuminando l'intelletto a negotianti*, Veneția, s.ed., 1558.
5. CC F = Serviciul Arhive Naționale Istorice Centrale, fondurile arhivistice ale caselor comerciale.
6. CC MSS = Serviciul Arhive Naționale Istorice Centrale, colecția „Manuscrise”, manuscrisele caselor comerciale (fondabile la CC F), inventarul nr. 292.
7. Cotrugli, Benedetto, *Della mercatura et del mercante perfetto libri quattro*, Veneția, Elefanta, [1458] 1573.
8. CP = Casa Comercială „Hagi Ianuș Consta Petru și Frații” (1650-1833), inventarul-indice nr. 3359.
9. Dascăl, Loredana, „Arhivologia caselor comerciale medievale eurobalcanice: paradigma greacă (secolele al XVII-lea – al XIX-lea)”, în Ardeț, Adrian et alii (eds), *Acta Musei Caransebesiensis: Tibiscum*, serie nouă: Istorie-Arheologie, nr. 5/2015, Cluj-Napoca, Mega, pp. 431-458.
10. Dascăl, Loredana, „The Mercantile Aretology of the Greek Merchants in the Rhetoric of Trade Archives”, în Sandu, Antonio; Frunză, Ana et alii (coords), *LUMEN: Rethinking Social Action. Core Values, Editografica/Medimond Monduzzi International Proceedings*, Bologna, 2016, pp. 391-400.
11. Dascăl, Loredana, *Din arhiva Companiei Negustorilor Greci din Sibiu (1453-1895). Texte epistolare grecești*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2013.
12. Dascăl, Loredana, *Reconstituirea fondurilor arhivistice ale caselor comerciale vechi (I-II)*, în „Philologica Jassyensia”, XV, nr. 1 (29), 2019, p. 55–80, XV, nr. 2 (30), 2019, pp. 87–110.
13. Dascăl, Loredana, *Secretomania în praxisul negustorilor medievali: paradigma greacă (I-II)*, în „Philologica Jassyensia”, XVI, nr. 2 (32), 2020, p. 241-264, XVII, nr. 1 (33), 2021, pp. 165-185.

14. Degrange, Edmond, *La tenue des livres rendue facile, où nouvelle méthode d'enseignement à l'usage des personnes destinées au commerce*, Paris, L'Auteur, [1795] 1816.
15. FP = Casa Comercială „Frații Ioan și Neacșu Panu” (1775-1803), inventarul nr. 1688.
16. Garatti, Francesco, *Saggio di scrittura doppia di mercantie, e di cambii*, Veneția, Pietro D'Orlandi, 1688.
17. Geijsbeek, Molenaar / Geijsbeek, John Bart, *Ancient Double-Entry Bookkeeping*, Denver, Colorado, John B. Geijsbeek, 1914.
18. HM = Casa Comercială „Ioan Hagi Moscu și Ștefan I. Moscu” (1801-1858), inventarele nr. 1483-1485, 1512-1515.
19. ISS = Casa Comercială „Ioan Ștefan Stamu” (1714-1876).
20. Jaclot, J.J., *Tenue des livres enseignée en vingt-une leçons et sans maître, avec des modèles lithographiés: Traité à l'aide duquel on peut apprendre, sans secours étranger, et dans quelques semaines, à tenir les Livres en partie double et en partie simple*, Liège – Bruxelles, Riga, [1826] 1839.
21. Kalaitzakis, Konstantinos, *Εύμέθοδος καταστιχογραφία ἀπλογραφική καὶ διπλογραφική καὶ γενική λογιστική*, Atena, Alexandros Papagheorghiou, 1893.
22. Liata, Eftychia, *Μὲ «μυστικὲς γραφεὲς» καὶ «τίμιες» οἱ ἐντιμότατοι πραγματευτὲς ἀλληλογραφοῦν καὶ νεγκοτσιάρουν τὸν 18ο αἰῶνα*, în „Μεσαιωνικά και Νέα Ἑλληνικά”, 8 (2006), Atena, pp. 301-316.
23. Limona, Dumitru (trad.) / Trandafirescu, Natalia (ed.), *Documente economice din arhiva casei comerciale „Ioan St. Stamu” (1714-1876)*, vol. I-II, București, Direcția Generală a Arhivelor Statului, 1983-1987.
24. Limona, Dumitru / Limona, Elena, „Catastihurile Casei Comerciale „Ioan Marcu” din Sibiu”, în Limona, Dumitru, *Negustorii „greci” și arhivele lor comerciale*, ediție critică și studiu introductiv de Loredana Dascăl, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2016, pp. 77-99.
25. Limona, Dumitru / Limona, Elena, *Catalogul documentelor grecești din Arhivele Statului de la Orașul Stalin*, vol. II, București, Direcția Generală a Arhivelor Statului, 1958.
26. Limona, Dumitru, *Casa de Comerț „Nicolae D. Paciura” din Sibiu*, în Limona, Dumitru, *Negustorii „greci” și arhivele lor comerciale*, ediție critică și studiu introductiv de Loredana Dascăl, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2016, pp. 189-211.
27. Limona, Dumitru, *Catalogul documentelor referitoare la viața economică a Țărilor Române în sec. XVII-XIX. Documente din Arhivele Statului Sibiu*, vol. I-II, București, Direcția Generală a Arhivelor Statului, 1966-1967.

28. Limona, Dumitru, *Negustorii „greci” și arhivele lor comerciale*, ediție critică și studiu introductiv de Loredana Dascăl, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2016.
29. Manzoni, Domenico, *Libro Mercantile, ordinato col suo Giornale e Alfabeto per tener conti doppi al modo di Venetia*, Veneția, Comin da Trino di Monferrato, [1549] 1574.
30. NN = Casa Comercială „Consta Nani și Frații” (1800-1848), inventarul nr. 3545.
31. Pacioli, Luca, *Summa de arithmetica, geometria, proportioni et proportionalita*, Veneția, Paganino Paganini, [1494] 1523.
32. Ricard, Jean Pierre (Samuel), *L'Art de bien tenir les livres de comptes en parties doubles, à l'italienne*, Amsterdam, David Paul Marret, [1709] 1724.
33. Rusu, Dumitru (ed.) / Cuciureanu, Ștefan (trad.), *Tratat de contabilitate în partidă dublă*, Iași, Junimea, 1981.
34. Savary, Jacques, *Le parfait négociant, ou Instruction générale pour ce qui regarde le commerce*, Lyon, Jaques Lyons, 1675.
35. Schreiber, Heinrich, *Rechenbüchlin, künstlich, behend und gewiss, auff alle Kauffmanschafft gericht*, Viena, s.ed., 1523.
36. Schweicker, Wolfgang, *Zwifach Buchhalten, sampt seinen Giornal (des selben Beschlus) auch Rechnung zuthun*, Nürnberg, s.ed., 1549.
37. Straccha, Benvenuto, *Tractatus de mercatura, seu mercatore*, Veneția, Michele Bonelli, [1553] 1575.
38. Vlaemminck, Joseph-H., *Histoire et doctrines de la comptabilité*, Bruxelles, Treurenberg, 1956.
39. Voina, Dumitru, *Faze din evoluția contabilității*, Cluj, Cioflec, 1932.
40. Ympyn, Jan (Jehan) Christoffels, *Nieuwe instructie ende bewijs der looffelijcker consten des rekenboecks ende rekeninghe te houdene nae die Italiaensche maniere: allen cooplieden, rentmeesteren, tollenaren, assijsmee steeren, zeer nut ende profytelijck*, Antwerp, Gilles Copyns de Diest (A notable and very excellent worke: expressyng and declaryng the maner and forme how to kepe a booke of acco[m]ptes or reconynges, verie expediente and necessary to all Marchantes, Receivers, Auditors, Notaries, and all other), London, R. Grafton, [1543] 1547.